

ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН

Бо ҳуқуқи дастнавис

ТДУ: 321.01+340.1

ТКБ: 67+67.3

Р- 42

РАҲИМЗОДА САФАР ОРЗУ

**ҲИМОЯИ СУДИИ ҲУҚУҚУ ОЗОДИҲОИ ШАХС:
ТАҲҚИҚОТИ ТАЪРИХӢ-НАЗАРИЯВӢ**

АВТОРЕФЕРАТИ

**диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои
ҳуқуқшиносӣ аз рӯи ихтисоси 5.5.1 – Назария ва таърихи
ҳуқуқ ва давлат; таърихи таълим дар бораи ҳуқуқ ва давлат**

Душанбе – 2025

Диссертатсия дар кафедраи ҳукуки инсон ва ҳуқуқшиносии муқоисавии факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон иҷро гардидааст

Роҳбари илмӣ:

Шарифзода Саъди Шариф – номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент, сармутахассиси раёсати маориф, фарҳанг ва иттилооти Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Муқарризони расмӣ:

Одиназода Рамазон Сафар – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, директори Муассисаи давлатии "Маркази барномаҳои байналмилалӣ"

Сафарзода Некруз Файзӣ – номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент, декани факултети ҳуқуқшиносии Академияи идоракунии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Муассисаи пешбар:

Муассисаи таълимии таҳсилоти олии касбии «Академияи Вазорати корҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон» (ш. Душанбе).

Ҳимояи диссертатсия санаи «24» феввали соли 2026, соати 10:⁰⁰ дар ҷаласаи шурои диссертатсионии 6D.KOA-018-и назди Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (734025, ш. Душанбе, кўчаи Буни Ҳисорак, толори шурои диссертатсионии факултети ҳуқуқшиносии ДМТ) баргузор мегардад.

Бо мазмунҳои диссертатсия дар сомонаи www.tnu.tj ва Китобхонаи марказии илмӣ Донишгоҳи миллии Тоҷикистон бо нишони 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17 шинос шудан мумкин аст.

Автореферат «__» _____ соли 2025 тавзеъ шудааст.

**Котиби илмӣ шурои диссертатсионӣ,
номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент**

Кодиров Н.А.

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқот. Рушди ҳамаҷонибаи ҳуқуқҳои шахс ва ҳифзи судии самаранок, ки бар асоси принципҳои озодӣ ва баробарӣ асос ёфтааст, дар ҷаҳони муосир бе таъмини ҳифзи онҳо ғайриимкон аст. Дар конститутсияҳои давлатҳои демократӣ, инчунин дар санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки ба ҳифзи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон бахшида шудаанд, ҳуқуқҳои шахсӣ ҳамчун арзишҳои умумибашарӣ сабт шудаанд. Мувофиқан, ҳуқуқи инсон бояд неъматҳои олӣ ҳисобида шавад ва тавассути мавҷудияти механизмҳои мувофиқ амалӣ карда шавад, ки рушди онҳо на танҳо аз ҷониби ҳамаи шохаҳои ҳокимият, балки аз ҷониби созмонҳои ҷамъиятӣ ва байналмилалӣ низ мусоидат карда мешавад. Бо вучуди ин, низоми судӣ дар татбиқи амалии ҳуқуқҳои шахс нақши марказӣ дорад, зеро маҳз мақомоти судӣ масъули татбиқи адолати ҳуқуқӣ дар ҷомеаи давлат мебошанд. Мақом ва салоҳияти мақомоти судӣ асосан ба риояи қатъӣ ва пайвастаи қонун асос ёфтааст. Эҳтиром ба суд ва риояи бечунуҷарои ҳамаи қарорҳои он хоси давлатҳое мебошанд, ки дар онҳо анъанаҳои қавии демократӣ инкишоф ёфтаанд ва принципи волоияти қонун муқаррар шудааст. Танҳо дар ҷунин шароит давлат метавонад ҳифзи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шахрвандиро, ки дар конститутсияи он муқаррар шудаанд, таъмин намояд. Дар айни замон, рушди пурра ва фаъолияти самараноки ҳуди давлат низ бе механизми ҳуқуқии хуб инкишофёфта ва муассир, ки дар фаъолияти он додгоҳ нақши муҳим мебозад, ғайриимкон аст.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, бо мақсади амалӣ намудани ҳуқуқҳои шахс, ки Конститутсия кафолат медиҳад, низоми судӣ мунтазам ислоҳ ва тақвият дода мешавад ва зарурати таъмини истиклолияти судӣ ва табдил додани он ба як ниҳоди мустақили давлатӣ, ки бояд ба ҳифзи бозғайимии ҳуқуқ ва озодиҳои инсон мусоидат кунад, ба назар гирифта мешавад. Метавон гуфт, ки ҳамаи ислоҳоте, ки дар заминаи тақмили низоми судии давлат амалӣ карда шудаанд, барои ҳифзи ҳуқуқҳои дар Конститутсия ва дигар санадҳои ҳуқуқӣ

муқарраршудаи шахс, ҳаёт, озодаӣ, шаъну шараф ва ҳама ҳуқуқҳои дигари ҷудонашавандаи инсон, ки арзиши олии иҷтимоӣ доранд, равона карда шудаанд.

Таъмини адолат аз ҷониби суд барои рушду инкишофи ҳуқуқҳои шахсӣ заминаи мусоид фароҳам меорад. Суд барои ҳимояи ҳуқуқ ва озодаҳои шахрвандоне, ки Конститутсия ва дигар қонунҳо эълон кардаанд, санадҳои байналмилалӣ дар бораи ҳуқуқи инсон, ҳуқуқҳо ва манфиатҳои корхонаҳо, муассисаҳо ва ташкилотҳои, ки бо қонун ҳифз карда мешаванд, даъват карда мешавад. Фаъолияти суд ба таъмини волоияти қонун, адолати иҷтимоӣ, сулҳи шахрвандӣ ва ризоият равона шудааст [8].

Институти ҳимояи судӣ яке аз ҷузъҳои асосии низоми қафолатҳои конститутсионӣ дар самти амалисозии ҳуқуқ ва озодаҳои инсон ва шахрванд ба ҳисоб меравад. Таъмини риоя ва ҳимояи ҳуқуқҳои шахсӣ ва манфиатҳои қонунии шахрванд танҳо дар шароите муяссар аст, ки дар он волоияти қонун воқеан татбиқ мегардад ва фаъолияти мақомоти давлатӣ ба меъёрҳои ҳуқуқии муосир асос ёфта бошад. Давлат натавонад уҳдадор аст ҳуқуқи ҳар як шахсро барои муроҷиат ба суд бо мақсади ҳимояи манфиатҳои қонунии худ расман эълон кунад, балки кафили воқеии таъмини амалии ин ҳуқуқ мебошад. Дар илми ҳуқуқшиносӣ “Институти ҳимояи судии ҳуқуқҳои инсон ва шахрванд яке аз муҳимтарин ва ҳаётан зарурии институтҳои ҳуқуқӣ ба ҳисоб меравад, ки дорои решаҳои амиқи таърихӣ мебошад”, фаҳмида мешавад. [31, с. 164].

Дар асоси гуфтаҳои боло, ҷиҳати тақвияти институти ҳуқуқ ва озодаҳои инсон ва шахрванд, инчунин беҳтар кардани қафолатҳои судӣ барои татбиқи онҳо, муаллиф ба ҳуҷҷаҳои меояд, ки дар шароити иҷтимоӣ ҳуқуқии имрӯза рушди низоми ҳуқуқии миллӣ афзалиятнок боқӣ мемонад. Ин аҳамияти ин рисолаҳо муайян мекунад. Ҳуқуқи инсон ва шахрванд ба ҳимояи судӣ ҳамчун яке аз унсурҳои калидии татбиқи воқеии ҳуқуқ озодаҳо баромад мекунад ва дар амалӣ намудани принсипи волоияти қонун нақши ҳалкунанда

мебозад, зеро маҳз тавассути татбиқи ин институт шаҳрвандон метавонанд аз ҳуқуқ ва озодиҳои худ дар ҳолати поймолшавӣ аз ҷониби ашхос, мақомоти давлатӣ ё дигар субъектҳо ғимоя кунанд.

Ҳимояи судӣ — яъне ғимояи ҳуқуқу манфиатҳои қонунии шахс тавассути суд ҳамчун яке аз кафолатҳои асосии ҳуқуқии амалӣ эътироф мегардад. Он барқарорсозии ҳуқуқи поймолшуда, татбиқи чораҳои маҷбурии давлатӣ нисбат ба ашхос ё сохторҳои, ки ба ҳуқуқу манфиатҳои қонунии шаҳрвандон таъовуз мекунад ё таҳдид менамоянд, дар бар мегирад [31, с. 164].

Ҳифзи самараноки ҳуқуқи инсон аз ҷониби суд танҳо бо роҳи институтсионализиатсияи мустақилияти судӣ ва мустақилияти воқеии судяҳо имконпазир аст. Дар давлати ҳуқуқбунёд, мустақилияти судӣ имтиёзи шахсӣ нест, балки шартӣ пешакии таъмин ва ҳифзи ҳуқуқ ва озодиҳои шаҳрвандон мебошад. Мустақилияти судӣ шартӣ асосии фаъолияти низоми судӣ ҳисобида мешавад, ки барои таъмини адолати беғаразона ва ҳифзи ҳадди аксар ҳуқуқ ва озодиҳои шахс пешбинӣ шудааст. Меъёри муайянкунандаи мустақилияти судӣ қобилияти он барои ҳифзи самараноки озодии шахсии шаҳрванд ва ҳифзи самараноки ҳуқуқҳои онҳо мебошад. Аммо, бояд қайд кард, ки мавқеи суд дар ҷомеаи муосир ба таври ғуногун арзёбӣ мешавад, ки ҳам қувват ва ҳам заъфҳои онро инъикос мекунад. Албатта, ин вазъият таҳлили амиқ ва ҷамъҷонибаро талаб мекунад, ки дар он ба таърихи ташаккули низомҳои ғуногуни судӣ дар давраи рушди давлат аҳамияти калон дорад.

Аз ҷониби дигар, чунон ки Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зикр намудаанд: «Сарчашмаи воқеии худшиносии миллӣ, қабл аз ҳама, бунёди давлати соҳибистиклол, ваҳдати миллӣ, рӯ овардан ба гузаштаи пурифтиҳор, ҳифзи тамаддуну мероси фарҳангии ниёгон ва поси хотири шахсиятҳои тавонову фарзандони бузурги миллат мебошад» [20, с. 704]. Дар ин замина, албатта, набояд

донишмандони машҳури ҳуқуқшиноси гузашта ва мактабҳои ҳуқуқиеро, ки онҳо таъсис додаанд, фаромӯш кард, ки онҳо на танҳо дар таъсиси давлати тоҷикон нақши бузург бозидаанд, балки дар таҳким, рушд ва ҳифзи он аз беқонунӣ ва истифодаи худсаронаи қудрат низ саҳм гузоштаанд.

Рӯ овардан ба хотираи ҳуқуқӣ дар таҳқиқи мавзӯҳои илмӣ дар замони ҷаҳонишавии манфиатҳо ва бархӯрди тамаддунҳо гавари ҳифзи асолат ва соҳибхитиёрии миллии кишвар буда, омили созандаи ҳувияту худшиносии тоҷикон маҳсуб мегардад. Тавре ки маълум аст, дар ҷаҳони босуръат тағйирёбанда, давлатҳое, ки меҳоҳанд тавассути фишангҳои устувори иқтисодӣ, ҳуқуқӣ ва фарҳангӣ рушд кунанд, кӯшиш мекунанд, ки арзишҳои худро бо ҳар роҳе, ки лозим бошад, ба давлатҳои рӯ ба инкишоф ва ақибмонда таҳмил кунанд. Дар чунин шароити норавшан, мардуми мустақили ҷумҳуриҳои пасошӯравӣ барои ҳифзи ҳувияти худ ба гузаштаи худ, ба таърихи давлатдорӣ худ, фарҳанг, санъат ва қонунҳои худ рӯ оварданд. Ва ин гардишро метавон тақдирсоз номид. Ба шарофати он, дар миёни низои бесобиқаи манфиатҳо байни қудратҳои ҷаҳонӣ, мардуми Осиёи Марказӣ, аз ҷумла тоҷикон, тавонистанд истиқлолияти худро ҳимоя кунанд. Дар натиҷа, Тоҷикистон қонунгузори миллии худро таҳия кард, ки қариб ҳама талаботи муосири низоми ҳуқуқиро ба назар гирифт. Ба ташкили низоми мустақили судӣ, фаъолияти муассисаҳои татбиқи адолат ва ҳифзи судии ҳуқуқ ва озодиҳои шаҳрвандон аҳамияти махсус дода шуд.

Дарачаи таҳқиқи мавзӯи илмӣ. Дар омӯзиши институти ҳуқуқ ва озодиҳои асосии инсон ва шаҳрванд, механизми кафолат ва ҳимояи онҳо, ошкор кардани ҷанбаҳои назариявии ҳуқуқи шаҳрвандон ба ҳимояи судӣ ва ошкор кардани мушкилоти татбиқи он дар асарҳои олимони бурунмарзӣ хеле назаррас аст, ки аз ин миён Е.А. Адзинова [21, с. 13-18], А. Бергер [23, с. 106-108], С.Н. Братус [24, с. 58-61], В.Б. Вершинин [25, с. 294-295], В.В. Виноградов [26, с. 4-10], Г.О. Гаджиев [27, с. 12-25], Г.Т. Ермошин [5, с. 219], С.В. Нарутто [9, с. 449], И.Л. Петрухин [12, с. 720], О.А. Снежко

[33, с. 104-113], Ю.А. Тихомиров [17, с. 207], А. Шайо [35, с. 48-50], Б. Шлинк [36, с. 67-71], Б.С. Эбзеев [37, с. 11-13] ва дигаронро номбар кардан мумкин аст.

Инчунин, оид ба мавзуи мазкур олимони ватанӣ ба монанди А.А. Абдуллоев [7, с. 104], У.А. Азизода [1, с. 367], З. Ализода [3, с. 85], З.М. Алиев [7, с. 104], А.М. Диноршоҳ [28, с. 18-22], З.Ҳ. Искандаров [29, с. 71-74], Ш.Ф. Искандаров [13, с. 480], (И.Қ. Мирализода), И.Қ. Миралиев [13, с. 205], Б.М. Муқбилшоев [7, с. 104], М.Н. Назаров [7, с. 104], (Э.С.Насурддинов) Э.С. Насриддинзода [10, с. 352], Х.О. Ойев [11, с. 256], Б.А. Сафарзода [13, с. 480], Ҷ. Саъдизода [32, с. 9-10], (Р.Ш. Шарофзода) Р.Ш. Сотиволдиев [14, с. 353] ва дигарон мақола ва асарҳои ҷудогона таълиф намудаанд.

Таҳлили асарҳои олимони болозикр шаҳодати онанд, ки онҳо одатан ҳифзи судиро дар заминаи ҳифзи ҳуқуқ ва озодиҳо дар ҷанбаҳои муҳофизатии татбиқи онҳо баррасӣ кардаанд. Аммо, хусусияти конститутсионӣ ва ҳуқуқии ҳифзи судӣ, мавқеи он дар механизми муқарраршудаи конститутсионӣ барои қарорҳои ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд дар асоси тақсимои ҳокимият ва муайян кардани маҷмӯи асосҳои конститутсионӣ ва ҳуқуқӣ барои татбиқи ин ҳимоя дар масири таърих ба қадри кофӣ омӯхта нашудааст. Ин масъалаҳо баҳсбарангез боқӣ мемонанд ва таҳлили амиқи системавиро талаб мекунад. Рисолаи муаллиф маҳз ҳамин масъалаҳоро баррасӣ мекунад.

Робитаи таҳқиқот ба барномаҳо ва ё мавзӯҳои илмӣ. Диссертатсия дар доираи лоиҳаи корҳои илмӣ-таҳқиқотии кафедраи ҳуқуқи инсон ва ҳуқуқшиносии муқоисавии факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон барои солҳои таҳсили 2016-2020 дар мавзуи «Проблемаҳои назариявии ташаккули низоми ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар замони муосир» ва нақшаи корҳои илмӣ-таҳқиқотии кафедра барои солҳои 2021-2025 дар мавзуи «Масъалаҳои назариявии инкишофи низоми ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар партави равандҳои ҷаҳонишавӣ» иҷро гардидааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқот. Мақсади тадқиқоти диссертатсионӣ аз ошкор кардани табиати суд ва табиати конститусионӣ-ҳуқуқии Ҳимояи судӣ, инчунин муайян кардани аҳамияти функционалии он дар механизми қафолати ҳуқуқ ва озодиҳои асосии инсон ва шаҳрванд; муайян ва асоснок кардани хусусиятҳои хоси ташаккул ва фаъолияти механизм ва қафолатҳои ҳифзи судӣ дар шароити истиқлолияти Тоҷикистон, ҳам аз нигоҳи таърихӣ ва ҳам аз нигоҳи муосир мебошад.

Вазифаҳои таҳқиқот. Бо мақсади ноил шудан ба ҳадафҳои тадқиқот зарурати ҳалли як қатор вазифаҳои мушаххас ба миён омад, ки пайдарпайии мантиқии таҳқиқотро инъикос менамоянд, аз ҷумла:

- омӯзиши таърихи ҳуқуқи шахс: аз қадим то имрӯз;
- таърихи пайдоиш ва рушди институти ҳимояи судии ҳуқуқи шахс;
- таҳқиқи ҳимояи судӣ ҳамчун намуди ҳимояи давлатӣ ва ҳуқуқӣ: хусусиятҳо, принципҳо ва функцияҳои он;
- таҳлили танзими ҳуқуқии ҳимояи судии ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд: мушкилоти назариявӣ ва амалӣ;
- муайян намудани механизмҳои судии ҳифзи ҳуқуқи инсон;
- таҳлили қафолатҳои амалӣ гардидани ҳуқуқҳои асосии инсон ва шаҳрванд ба ҳимояи судӣ;
- нақши мақомоти судӣ ҳамчун кафили ҳимояи ҳуқуқҳои шахс дар Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- таҳияи тавсияҳо ва пешниҳодҳо ҷиҳати тақмили механизмҳои амалкунандаи ҳимояи судӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Объекти тадқиқот низоми муташаккили меъёрҳои ҳуқуқии конститусионӣ, байналмилалӣ ва соҳавӣ мебошад, ки равандҳои ташаккул, қафолат ва ҳимояи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрвандро дар заминаи ташкили ҳокимияти судӣ ва амалисозии он танзим менамояд.

Мавзуи (предмети) таҳқиқотро низоми муносибатҳои ҳуқуқие ташкил мекунанд, ки раванди ҳимояи судии ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрвандро фаро мегиранд.

Марҳила, макон ва доираи таърихӣ таҳқиқот. Марҳилаи таҳқиқот давраи муносири рушди Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар бар мегирад, яъне марҳилаи Истиқлолияти давлатӣ, ки дар он низоми ҳуқуқӣ, аз ҷумла низоми судӣ ва механизмҳои ҳимояи судии ҳуқуқу озодиҳои инсон, марҳила ба марҳила таҳким ёфтаанд. Дар ин давра, ҳимояи судии ҳуқуқҳои шахсӣ ҳамчун як унсур асосии давлати ҳуқуқбунёд ва демократӣ ташаккул ёфта, қонунгузори миллӣ дар ин самт мутобиқ ба меъёрҳои байналмилалӣ рушд кардааст.

Асосҳои назариявии таҳқиқотро қабл аз ҳама, асарҳо ва суҳанронҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ташкил медиҳанд, ки дар онҳо масоили ҳуқуқу озодиҳои инсон, ҳимояи судии онҳо ва таҳкими ҳокимияти судӣ мавриди тавзеҳ қарор гирифтаанд. Илова бар ин, таҳқиқот ба асосҳои илмӣ пешниҳоднамудаи олимони тоҷик ва хориҷӣ таъяс менамояд, ки дар онҳо масъалаҳои ҳуқуқии амалисозии ҳуқуқҳои шахсӣ, тартибу шароити ҳимояи судии ҳуқуқҳо ва фаъолияти мақомоти судӣ баррасӣ шудаанд. Маводи амалии мақомоти судӣ, таҷриба ва таҳлили парвандаҳо, инчунин бойгонии ҳуҷҷатҳои расмӣ марбут ба амалияи судӣ низ манбаъҳои муҳими таҳқиқотро ташкил медиҳанд.

Асосҳои методологии таҳқиқотро материализми диалектикӣ ҳамчун методи умумии даркнамоӣ ташкил медиҳад. Дар рафти таҳқиқот методҳои умумии илмӣ, аз ҷумла, таҳлили ҳуқуқӣ, ҳуқуқӣ - муқоисавӣ, хронологӣ-таърихӣ, абстрактсия, омӯрӣ, мантиқӣ, шаклбандӣ, тарҳрезӣ ва ғайраҳо истифода шудаанд, ки паҳлуҳои гуногуни мавзуи таҳқиқотро фаро гирифта, ба асоснокӣ, самаранокӣ, сифати таҳқиқот ба эътимоднокии натиҷаҳои он мусоидат кардаанд.

Дар раванди таҳияи рисола аз меъёрҳои Конститутутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, санадҳои байналмилалӣ

эътирофшудаи ҳуқуқӣ, қонунгузории муурофиавии ҷиноятӣ ва маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон, қарорҳои Суди конституцсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон, қарорҳои Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, санадҳои ҳуқуқии мақомоти Прокуратура, инчунин таҷрибаи қонунгузории кишварҳои хориҷӣ истифода шудааст. Ин манбаъҳо ҳамчун асоси ҳуқуқии таҳқиқот, барои арзёбӣ ва таҳлили ҷанбаҳои ҳуқуқии ҷимояи судии ҳуқуқ ва озодиҳои шахс хидмат мекунанд.

Заминаҳои эмпирии таҳқиқотро рисолаи монографӣ, қорҳои илмӣ-таълимӣ, таҳлили мақолаҳои матбуоти даврӣ, инчунин андеша ва мулоҳизаҳои олимон ва мутахассисони соҳаи ҳуқуқ, баҳусус дар самти таъмини ҳуқуқи шахс ба ҷимояи судӣ ташкил медиҳанд. Илова бар ин, Конституция, қонунҳои марбут ба ҳуқуқу озодиҳои инсон, санадҳои судӣ низ ҳамчун манбаъҳои муҳим барои таҳлили амалии механизми ҷимояи судии ҳуқуқу озодиҳои шахс истифода гардидаанд.

Навгонии илмӣ диссертатсия Навгонии илмӣ таҳқиқот бо он муайян мегардад, ки рисолаи мазкур яке аз аввалин таҳқиқоти илмӣ анҷомёфта дар самти ҷимояи судии ҳуқуқу озодиҳои шахс дар Ҷумҳурии Тоҷикистон махсуб ёфта, навгонии илмӣ рисола аз таҳқиқи босамари муайян намудани омӯзиши таърихи ҳуқуқи шахс аз қадим то имрӯз, таърихи пайдоиш ва рушди институти ҷимояи судии ҳуқуқи шахс, таҳлили танзими ҳуқуқии ҷимояи судии ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд мушкилоти назариявӣ ва амалӣ иборат мебошад. Дар рисола рушди ҷамаҷонибаи ҳуқуқҳои шахсӣ ва ҳифзи судии самаранок, ки бар асоси принципҳои озодӣ ва баробарӣ асос ёфтааст, таҳлил шудааст.

Мувофиқан, ҳуқуқи инсон бояд неъматӣ олі ҷисобида шавад ва тавассути мавҷудияти механизмҳои мувофиқ амалӣ карда шавад, ки рушди онҳо на танҳо аз ҷониби ҷамаи шохаҳои ҳокимият, балки аз ҷониби

ниҳодҳои ҷамъиятӣ ва байналмилалӣ низ мусоидат карда мешавад. Илова бар ин, дар рисола самтҳои назариявии асосноки тақмили минбаъдаи ҳимояи судии ҳуқуку озодиҳои шахс дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод карда шудаанд, ки ба баланд бардоштани нақши он дар таъмин ва кафолати ҳуқуқ ва озодиҳои шахс, бо назардошти мушкилот ва тамоюлҳои муосири рушди давлати ҳуқуқӣ равона карда шудаанд.

I. Пешниҳодҳои, ки дорои хусусияти назариявӣанд:

1. Ҳимояи судии ҳуқуку озодиҳои шахс дар сарзамини Тоҷикистони таърихӣ бар пояи анъанаҳои қадимӣ ва ғании ҳуқуқӣ ташаккул ёфтааст. Асосҳои назариявие, ки аҷдодони мо барои бавучудони ин ҳуқуқ гузоштаанд, дорои аҳаммияти назаррас буда, саҳл нестанд. Дар ин замина дар тамаддунҳои Мисри қадим ва ориёӣ ва дар санадҳои ҳуқуқӣ аз қабилҳои Қонуни Ҳамураппӣ ва Эломиҳои Куруши Кабир меёриҳои дар хусуси ҳимояи судии ҳуқуку озодиҳои шахс эълон гардидаанд.

2. Ҳуқуқ ба ҳимояи судӣ натавонад ягон ҷузъи низомии кафолатдиҳандаи ҳуқуку озодиҳои инсон, балки шартӣ амалӣ гардидани тамоми маҷмуи ҳуқуқҳои асосӣ мебошад. Он воситаи муассири мубориза бо худсари маъмурӣ, поймолкунии ҳуқуқ ва таъминкунандаи волиятӣ қонун дар ҷомеа мебошад. Аз ин рӯ, ин ҳуқуқ бояд на дар шакли рамзӣ, балки ҳамчун механизми воқеӣ ва дастрас бо тамоми унсурҳои моддӣ ва муносибавӣ амал намояд. Ҳимояи судии ҳуқуку озодиҳои шахс яке аз вазифаҳои муҳимми давлати муосири тоҷикон ба ҳисоб меравад. Ин ҳуқуқ натавонад ба шахрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, балки ба шахрвандони хориҷӣ ва шахсони бешахрванд низ тааллуқ дорад. Ҳимояи судии ҳуқуку озодиҳои шахс ба гурӯҳи ҳуқуқҳои шахсӣ шомил мешавад. Аз рӯи мустақамномаи ҳуқуқӣ ҳимояи судии ҳуқуку озодиҳои шахс ба ҳуқуқҳои асосӣ мансуб мебошад.

3. Ҳокимияти судӣ воситаи асосии барқарорсозии ҳуқуқҳои поймолшуда мебошад. Ҳимояи судӣ татбиқи бевоситаи вазифаи давлат доир ба ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои шахс аст, ки тавассути он ҳуқуқҳои вайроншуда барқарор, шароити амалишавии онҳо фароҳам ва уҳдадориҳои ғайриқонунӣ аз зиммаи шахс бартараф карда мешаванд. Ба ибораи дигар, суд бо ҳаллу фасли қазияҳо бори гарон ва баҳсбарангези ҳуқуқиро аз дӯши шахрванд бардошта, адолати ҳуқуқиро дар муносибатҳои баҳсӣ таъмин менамояд. Асоснок карда шудааст, ки бояд як механизми ҳамаҷонибаи ташкилӣ-ҳуқуқӣ эҷод карда шавад, ки дар доираи мурофияҳои конституционӣ, граждонӣ, ҷиноятӣ ва маъмурӣ ҳар як ҳолати поймолшавии ҳуқуқу озодиҳои шахрвандон ба таври судӣ баррасӣ гардад. Танҳо фарогирии ҳама соҳаҳои мурофиявӣ имкон медиҳад, ки ҳуқуқи поймолшуда зуд барқарор, озодиҳои маҳдудгардида татбиқ ва зарари расонидашуда ҷуброн гардад.

II. Пешниҳодҳои, ки хусусияти амалӣ доранд:

4. Дар сатҳи диссертатсия пешниҳодҳои карда шудаанд, ки ба рушди қонунгузорӣ ва ба ҳимояи судии ҳуқуқу озодиҳои шахс бевосита раवона карда шудаанд, аз ҷумла:

4.1. Тавсия дода мешавад, ки ҳуқуқи иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, созишҳои ҳуқуқи башар ва дигар шахсони ҳуқуқие, ки вазифаҳои давлатиро иҷро меkunанд, дар қонун барои мурочиат ба додгоҳҳо дар ҳама сатҳҳо, аз ҷумла Суди конституционӣ, аз номи аъзои худ ё гурӯҳҳои мушаххаси иҷтимоӣ, аз ҷиҳати ҳуқуқӣ муқаррар карда шавад. Ин имкон медиҳад, ки ниҳодҳои ҷомеаи шахрвандӣ дар ҳифзи ҳуқуқ ва озодиҳои шахрвандон фаъолтар иштирок кунанд. Нақши ҳимоявии додгоҳ дар мурофияи ҷиноятӣ бояд васеъ карда шавад ва назорати самараноки судӣ дар ҳама марҳилаҳои тафтишот ва мурофияи парвандаҳои ҷиноятӣ таъмин карда шавад. Ин равиш ба беҳтар шудани дастрасӣ ба адолат мусоидат мекунад, поймолшавии ҳуқуқҳои айбдоршавандагон ва ҷабрдидагонро фавран муайян мекунад ва кафолатҳои

волоияти қонунро ҳангоми тафтишоти пешакӣ ва дар суд тақвият медиҳад.

4.2. Барои муайян кардани вазифаҳо, принципҳо ва шаклҳои ташкилӣ ва ҳуқуқии мақомоти судӣ бояд ба санадҳои конституционӣ ва дигар санадҳои меъёрий тағйирот ворид карда шаванд. Ин мустақилияти онро боз ҳам тақвият медиҳад, самаранокӣ фаъолияти онро беҳтар мекунад ва кафолатҳои иловагиро барои ҳифзи ҳуқуқ ва озодиҳои шахс фароҳам меорад. Тавсия дода мешавад, ки низомии ягонаи баррасии судии поймолшавии ҳуқуқ ва озодиҳои шаҳрвандон дар ҳама намудҳои муҳофизати судӣ - конституционӣ, маданӣ, ҷиноятӣ ва маъмурӣ таҳия ва татбиқ карда шавад. Ин ҳамохангсозии амалҳои судӣ ва мақомоти адлияро таъмин мекунад, раванди барқарорсозии ҳуқуқҳои поймолшударо суръат мебахшад ва эътимоди шаҳрвандонро ба низомии судӣ афзоиш медиҳад.

4.3. Принципҳо ва механизмҳои мувофиқ ба стандартҳои байналмилалӣ эътирофшудаи ҳуқуқии инсон бояд ба низомии миллии судӣ ворид карда шаванд. Ин ба Тоҷикистон имкон медиҳад, ки ўҳдадорӣҳои байналмилалӣ худро самаранок иҷро кунад ва ҳамзамон кафолатҳои дохилии ҳифзи судиро тақвият диҳад. Тавсия дода мешавад, ки дастрасии шаҳрвандон ба ёрии ҳуқуқии боихтисос васеъ карда шавад, аз ҷумла таъсиси марказҳои махсус барои дастгирии ҳуқуқии ройгон ва тақмили механизмҳои иштироки адвокатҳо дар муҳофизати марбут ба ҳифзи ҳуқуқ ва озодиҳои шахс.

Аҳамияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот дар он зоҳир мегардад, ки маҷмӯи ҳулосаҳо ва пешниҳодҳои дар рисола зикршуда ба таври ҳамаҷониба моҳияти ҷимояи судии ҳуқуқу озодиҳои шахс дар низомии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистонро инъикос намуда, паҳлӯҳои назариявӣ ҳуқуқии он – аз ҷумла мақоми ҳокимияти судӣ, нақши кафолатҳои конституционӣ ва шароити таъмини мустақилияти судиро таҳлил мекунад. Дар рисола, масъалаҳои марбут ба пайдоиш, ташаккул ва рушди институтҳои ҷимояи судӣ дар равандҳои таърихӣ давлатдорӣи тоҷикон баррасӣ шуда, таҳқиқот саҳми

муайян дар такмили назарияи ҳукуқи конституционӣ ва ҳукуқи мурофиавӣ мегузорад.

Ҳамзамон, дар таҳқиқот проблемаи мутобикати амалияи судӣ бо талаботи меъёрҳои конституционӣ ва санадҳои байналмилалӣ оид ба ҳукуку озодиҳои инсон мавриди омӯзиш қарор гирифта, самтҳои асосии такмили механизми судии Ҷимояи ҳукуқҳо муайян карда шудаанд.

Аҳамияти амалии таҳқиқот дар имконияти истифодаи ҳулосаҳо ва тавсияҳои илмӣ зоҳир мегардад, аз ҷумла:

- дар фаъолияти қонунгузорӣ бо мақсади такмили санадҳои ҳукуқии танзимкунандаи Ҷимояи судии ҳукуку озодиҳои шахс;

- дар амалиёти мақомоти судӣ ва ҳифзи ҳуқуқ чихати таъмини татбиқи яхела ва дурусти меъёрҳои ҳукуқии марбут ба мурочиати шахс ба суд;

- ҳангоми таҳияи қарорҳои Пленуми Суди Олӣ ва дигар дастурҳои мақомоти олии судӣ бо ҳадафи бартаарафсозии мавридҳои таъвили зиддунақиз дар амалияи судӣ;

- дар фаъолияти таълимӣ-методӣ, махсусан зимни таълими фанҳои “ҳукуқи конституционӣ”, “ҳукуқи судӣ ва мурофиаваии ҷиноятӣ”, “ҳукуқи инсон” ва “ҳукуқи байналмилалӣ”;

- дар таҳқиқоти илмӣ-амалӣ барои бозрасии минбаъдаи паҳлӯҳои назариявӣ ва амалии механизми судии Ҷимояи ҳукуку озодиҳои инсон дар шароити рушди ҷомеаи ҳуқуқбунёд.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот бо истифодаи усулҳои умумии илмӣ (мантиқӣ, таҳлилий, муқоисавӣ, таърихӣ) ва усулҳои махсуси таҳлили ҳуқуқӣ таъмин мегардад. Пояи далелии таҳқиқотро: таҳлили муфассалии меъёрҳои Конститутсияи ҚТ; санадҳои байналмилалӣ ҳуқуқие, ки ҚТ онҳоро эътироф кардааст; қонунгузори мурофиавӣ ва амалияи судии кишвар; адабиёти илмӣ-таълимии ватанӣ ва хориҷӣ, рисолаҳо, мақолаҳои илмӣ

ва таҷрибаи давлатҳои мухталиф дар самти ҳимояи судии ҳуқуқу озодиҳои шахс ташкил медиҳад.

Натиҷаҳои бадастомада бо таҳлили воқеи ва таҷрибаи амалии мақомоти судӣ асоснок карда шуда, метавонанд ҳамчун замина барои тадқиқоти минбаъдаи илмӣ ва амалии соҳаи ҳуқуқ истифода гарданд.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Мавзӯ ва мазмуни таҳқиқот ба шиносномаи ихтисоси 12.00.01 – Назария ва таърихи ҳуқуқ ва давлат; таърихи таълим дар бораи ҳуқуқ ва давлат, ки аз ҷониби Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти ҚТ тасдиқ карда шудааст, мутобиқ мебошад.

Саҳми шахсии довталаби дараҷаи илмӣ дар таҳқиқот. Саҳми шахсии муаллифи диссертатсия ба сатҳи навгонии илмӣ таҳқиқоти диссертатсионӣ, нуктаҳои илмӣ, ки ба ҳимоя пешниҳод мешаванд, мақолаҳои илмӣ, маърузаҳо дар конференсияҳои илмӣ-амалии байналмилалӣ ва ҷумҳуриявӣ асоснок карда мешаванд. Ҳамчунин, тарзи навишт, гузориши масъала, сабки диссертатсия саҳми шахсии муаллифро нишон медиҳанд. Дар чараёни таҳқиқ, муаллифи диссертатсия ба таври кофӣ санадҳои байналмилалӣ ҳуқуқӣ, меъёрҳои Конститутсияи ҚТ ва қонунгузори миллиро, ки ба ҳимояи судии ҳуқуқу озодиҳои шахс алоқаманд мебошанд, мавриди омӯзиши амиқ қарор додааст. Махсусан, тавачҷуҳи ҷиддӣ ба таҳлили моҳият, таркиб ва механизми амалишавии ин ҳуқуқҳо дар низоми ҳуқуқии кишвар, инчунин нақши суд ҳамчун воситаи асосии ҳифзи ҳуқуқ ва барқарорсозии адолати иҷтимоӣ равона шудааст.

Ҳамзамон, дар асоси натиҷаҳои таҳқиқ, диссертант як қатор тавсияҳои назариявӣ ва амалиро баҳри такмили заминаи ҳуқуқии ҳимояи судии ҳуқуқу озодиҳои шахс, баланд бардоштани самаранокии фаъолияти мақомоти судӣ ва дигар сохторҳои марбута дар татбиқи меъёрҳои дахлдори ҳуқуқӣ, таҳия ва пешниҳод намудааст.

Тасвӣ ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Диссертатсия дар кафедраи ҳуқуқи инсон ва ҳуқуқшиносии муқоисавӣ факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии

Тоҷикистон омода гардида, дар ҷаласаҳои кафедра муҳокима шудааст ва барои Ҳимоя Намудан тавсия дода шудааст. Муқаррароти асосӣ ва хулосаҳои диссертатсия дар мақолаҳои муаллиф, дар маҷаллаҳои тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти ҶТ ва дигар маҷаллаву маҷмуаҳо ба таърифи расидаанд. Нуктаҳои асосии таҳқиқот дар конференсияҳои илмӣ-назариявӣ ва илмӣ-амалии байналмилалӣ ва ҷумҳуриявӣ, дар гузоришҳо пешниҳод шудаанд. Аз ҷумла:

а) байналмилалӣ:

– Маводи конференсияи байналмилалии илмӣ-назариявӣ дар мавзӯи “Муаммоҳо ва дурнамои инкишофи савдои берунаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити саноатикунории босуръат” маъруза дар мавзӯи “Қафолати таъбиқи ҳуқуқи конститутсионии инсон ва шаҳрванд ба ҳимояи судӣ” (Душанбе, соли 2024).

– Маводҳои конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ дар мавзӯи “Маърифати ҳуқуқӣ омили муҳими таҳкими давлатдорӣ милли” маъруза дар мавзӯи “Ҳуқуқ ба ҳимояи судӣ ва ёрии ҳуқуқӣ” (25-26 апрели соли 2024).

– Маводҳои конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ дар мавзӯи “Маърифати ҳуқуқӣ омили муҳими таҳкими давлатдорӣ милли” – маъруза дар мавзӯи “Ҳимояи судӣ–шакли махсуси мурофиа” (25-26 апрели соли 2024).

б) ҷумҳуриявӣ:

– Конференсияи умумидонишгоҳии илмӣ назариявӣ ҳайати устодону кормандони ДМТ баҳшида ба “30-юмин солгарди қабули Конститутсияи ҶТ, “Соли маърифати ҳуқуқӣ эълон шудани соли 2024” ва “Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф” маъруза дар мавзӯи “Ҳифзи судии ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд” (2020-2040)”, Душанбе -2024.

– Конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ – амалии Институтҳои фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А. Баҳоваддинови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон баҳшида ба 30 – солагии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии

Тоҷикистон дар мавзуи «Масоили мубрами фаъолияти қонунгузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» маъруза дар мавзуи “Нақши ҳокимияти судӣ дар таъмин намудани ҳуқуқ ва озодиҳои конституционии инсон ва шахрванд” (Душанбе, 25.02.2025).

Интишорот аз рӯйи мавзуи диссертатсия. Аз рӯйи мавзуи таҳқиқоти диссертатсионӣ 13 мақолаи илмӣ, аз ҷумла, 5 мақолаи илмӣ дар маҷаллаҳои тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти ҶТ ва 8 мақолаи илмӣ дар нашрияҳои ватанӣ ба таърифи расонида шудаанд.

Соҳтор ва ҳаҷми диссертатсия. Таҳқиқоти диссертатсионӣ аз номгӯйи ихтисораҳо ё аломатҳои шартӣ, муқаддима, се боб, шаш зербоб, ҳулоса, тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқот, рӯйхати адабиёт (маъхазҳо) ва феҳристи интишороти илмӣ докталаби дараҷаи илмӣ иборат аст. Ҳаҷми умумии диссертатсия 180 саҳифаро дар бар мегирад.

МУҲТАВОИ АСОСИИ ДИССЕРТАТСИЯ (ФИШУРДА)

Дар муқаддимаи рисолаи илмӣ мубрами мавзуи таҳқиқот асоснок карда шуда, сатҳи омӯзиши онро муайян мекунад, ҳадаф, вазифаҳо, объект ва мавзӯи таҳқиқотро таҳия мекунад, дар бораи асосҳои назариявии қонун, методологияи он, навоариҳои илмӣ, аҳамият ва эътимоднокии натиҷаҳо, саҳми шахсии муаллиф, санҷиш ва татбиқи натиҷаҳо сухан меронад, дар бораи нашрияҳои асосӣ, соҳтор ва ҳаҷми қонун маълумот медиҳад.

Боби якуми рисолаи илмӣ «**Ҳимояи судии ҳуқуқи озодиҳои шахс дар масири таърих**» ном дошта, дар он масири инкишофи таърихи ҳуқуқи инсон, пайдоиш ва ташаккули институти ҳимояи ҳуқуқи инсон, инчунин хусусиятҳо, принципҳо ва функсияҳои ҳимояи судӣ мавриди таҳлил қарор дода шудаанд.

Зербоби якуми боби якуми рисола «**Таърихи ҳуқуқи шахс: аз қадим то имрӯз**» ном гирифта, муаллиф дар доираи

он ташаккули ҳукуқи шахсро аз аҳди қадим то замони муосир таҳлил кардааст. Ин таҳлил бар асоси сарчашмаҳои маъруфи таърихӣ анҷом дода шудааст, ки барои асоснок кардани масъалаҳои баррасишудаи муаллиф муҳим аст. Қайд карда мешавад, ки рушди ҳуқуқ ва озодиҳои инсон дар давраҳои гуногуни таърихӣ вобаста ба шаклҳои ҳамзистии иҷтимоӣ, шароити мушаххаси таърихӣ ва омилҳои иҷтимоӣ ва сиёсӣ сурат гирифтааст. Омӯзиш ва дарки дурусти ин омилҳо имкон медиҳад, ки табиати ин ҳуқуқҳо ва муайянии онҳо дар тӯли замон амиқтар дарк карда шавад. Таъкид шудааст, ки бо амалӣ шудани ҳуқуқ ва озодиҳои инсон дар давраҳои гуногун, муносибатҳои муайяни инсонӣ, қоидаҳо ва принципҳои ахлоқӣ арзиши худро аз даст доданд, ки боиси тағйирот дар талабот ба ҳуқуқ ва озодиҳо гардиданд. Маҳз барои фаҳмидани ин равандҳои мураккаб, ки муаллиф дар асари худ чунин як давраи бузурги таърихиро фаро гирифтааст, кӯшиш кардааст. Ин равиш имкон медиҳад, ки ҳадафи функционалии ҳуқуқи инсон хеле беҳтар дарк карда шавад.

Ба ақидаи диссертант, эътирофи аввалини ҳуқуқи инсон дар давраи ҳаёти якҷояи одамон, ки ба даврони сохти авлодии ҷамоаи ибтидоӣ рост меояд, ба вучуд омад. Дар он даврон, ки ҳар як узви ҷамоа ҳаққи якдигарро эҳтиром мекард, кӯмак ва пуштибонии худро ба дигарон мерасонид. Дар даврони сохти авлодӣ ва ҷамоаи ибтидоӣ, инсонҳо ҳуқуқҳои табииро доштанд, ки аз ҷумлаи онҳо метавон ба ҳуқуқи зиндагӣ, ҳуқуқи никоҳ, ҳуқуқи шикор, ҳуқуқи иштирок дар маҷлисҳои авлод ва қабила, ҳуқуқи манзил, моликият, анъанаҳо, маросимҳои динӣ ва ҳуқуқи кӯдакон ба таъминот ва ҳифзи зиндагӣ ишора кард. Бо вучуди ин, ҳуқуқҳои мазкур дар он замонҳо пурра қафолат дода намешуданд ва ҳифзи онҳо тавассути муборизаи шахсӣ ё ба воситаи мақомоти маҳдуди авлод ва қабилаҳо таъмин мешуд. Ҳамин тариқ, ҳуқуқи инсон дар даврони гузариш аз оилаҳои ғайри иқтисодӣ (оилаҳои, ки ба ҳам муттаҳид намешуданд ва моликиятро дар ихтиёр надоштанд) ба оилаҳои иқтисодӣ ба таври қисман ба вучуд

омада, дар шаклҳои ибтидоӣ ҳамаҷиҳатӣ ҷамоаҳо, авлодҳо ва қабилҳо баромад кард.

Минбаъд, муаллиф чунин мешуморад, ки шинохт ва рушди ҳуқуқи инсон дар таърихи инсоният асосан дар ду самт сурат гирифтааст: 1) самти давлатӣ (позитивӣ) – ки дар он ҳуқуқҳои инсон дар сарчашмаҳои расмӣ ҳуқуқӣ ва ҳуҷҷатҳои давлатӣ ифода ёфта, ба сифати меъёрҳои ҳуқуқии эътирофшуда мавриди истифода қарор гирифтаанд; 2) самти маънавию фарҳангӣ – ки дар он ҳуқуқи инсон тавассути андешаҳои файласуфон, мутафаккирон ва мутахассисони соҳа дар доираи афкори сиёсӣ, ҳуқуқӣ ва ахлоқии ҷомеа ташаккул ва арзёбӣ гардидааст. Ҳуқуқшиносони римӣ дар ин соҳа пешрафтҳои ҳосе ба даст оварданд; аммо, қонуни румие, ки онҳо эҷод карданд, мушкilotи ҳуқуқ ва озодиҳои инсонро пурра ҳал накард. Ин қисман бо воқеиятҳои таърихӣ дорои хусусияти иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва сиёсӣ шарҳ дода мешуд. Зиндагии одамон аз ҷониби қонунҳои хеле саҳт танзим мешуд, ки одамони озодро аз одамони ноозод ҷудо мекарданд. Одамони ноозод ғуломонеро дар бар мегирифтанд, ки ҳамаҷун мол ҳарида мешуданд ва аз ҳама ҳуқуқҳо маҳрум мешуданд. Фарзандони онҳо низ ба ғуломӣ маҳкум мешуданд.

Зербоби дуҷуми боби якуми рисола **“Таърихи пайдоиш ва рушди институти ҳимояи судии ҳуқуқи шахс”** номзӯзорӣ шуда, дар зербоби мазкур марҳилаҳои асосии рушди падидаи ҳимояи судии ҳуқуқи шахс таҳлил гардидааст.

Ҳимояи ҳуқуқи инсон ҳамаҷун маҳлуқи бошуур аз Бобули қадим бо эҷоди қонунҳои Ҳаммурапи маншаъ мегирад. Қонуни зикршуда қаролати ҳифзи ҳуқуқ ва озодиҳои гуногуни инсон, аз ҷумла, ҳуқуқҳоеро, ки ба ҳимояи қишрҳои фавқир, таъмини адолат дар никоҳ байни мардону занон ва танзими муносибатҳои тиҷоратӣ марбут буданд, танзим менамуд. Баъдан, таҳаввули идеяҳои ҳуқуқ ва озодиҳо дар тамаддунҳои қадим, аз қабилҳои Юнон, Рим ва Форс, идома ёфта, шаклҳои гуногуни ҳуқуқу озодиҳо ташаккул ёфтанд, ки ҳокимияти шохонро маҳдуд ва манфиатҳои шахрвандонро ҳимоя менамуданд.

Дар Юнони Қадим, баҳсҳо ва андешаҳои марбут ба ҳуқуқи инсон дар осори файласуфону сиёсатмадорони барҷаста мақоми хоса доштанд. Шахсиятҳои маъруфе чун Солон (тақрибан 638–559 то милод), Пифагор (асри VI то милод), Гераклит (охири асри VI – аввали асри V то милод), Демокрит (асрҳои V–IV то милод), Пратогор (481–411 то милод), Сукрот (469–399 то милод), Афлотун (427–347 то милод), Арасту (384–322 то милод) ва Эпикур (341–270 то милод) дар ташаккули фаҳмиши башарӣ нисбат ба ҳуқуқи инсон саҳми арзишманд гузоштаанд. Ин файласуфон ва мутафаккирон аз аввалинҳо шуда инсонро ҳамчун мавҷуди соҳибшаур, офаранда ва пешбарандаи таърих шинохта, ба арзиш ва шарафи инсонӣ таъкид варзидаанд. Дар маркази андешаҳои онҳо мафҳумҳои адолат, озодӣ, баробарӣ ва ҳуқуқи табиӣ қарор доштанд, ки минбаъд заминаи ташаккули мафкураи ҳуқуқи инсонро дар тамаддуни ғарбӣ ва ҷаҳонӣ фароҳам оварданд. Бузургтарин марҳилаи ташаккули ҳуқуқ ва озодиҳо дар Юнон ба давраи демократияи қадимии Афин дар нимаи дуюми асри V-и пеш аз милод марбут аст. Дар ин давра, шаҳрванди Афин касе ба ҳисоб мерафт, ки аз падару модари шаҳрванди Афин таваллуд шуда бошад.

Таҳқиқи таърихи ташаккули институти ҷимояи ҳуқуқи шахс нишон медиҳад, ки дар гузашта масъалаи ҳифзи манфиатҳои инсон бештар бо мақсади таъмини ҳаёти наслҳои оянда ва нигоҳдории аҳолии баррасӣ мешуд. Таҳлили илмӣ собит месозад, ки дар Спарта куштани кӯдакони бемор ва заиф як амали қабулшуда маҳсуб меёфт. Дар ин замина, файласуфи бузурги Юнон - Афлотун, чунин ибрози назар намудааст: «Шумо натавонед кӯдакони заиф ва номақбулро, балки кӯдакони ғайриқонунӣ ва фарзандони аз волидайнӣ пир таваллудшударо низ маҳв мекунед. Ин амал ҳамчун доғи нангин дар таърихи давлатдорӣ шумо боқӣ хоҳад монд».

Муаллиф бар он ақида аст, ки рушди ҳуқуқи Рум дар соҳаи ҳифзи ҳуқуқҳои шахсӣ, аз ҷумла тавассути механизмҳои судӣ, барои рушди ниҳоди ҳифзи ҳуқуқ аҳамияти калон дошт. Аксари принципҳои ҳуқуқи Римӣ бо

тағйироти ночиз нигоҳ дошта шуда, дар санадҳои ҳуқуқии муосири байналмилалӣ ва миллӣ инъикос ёфтаанд. Аз ҷумла, инҳо муқарраротро дар бораи маҳрум кардан аз ҳуқуқи волидайн ва қобилияти ҳуқуқӣ дар муносибатҳои шахсӣ дар бар мегиранд.

Дар мавриди таърихи ҳуқуқии халқи тоҷик, бояд қайд кард, ки намоёндагони барҷастаи он дар ташаккул ва рушди ниҳоди ҳифзи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон саҳми бебаҳо гузоштаанд, муаллиф пайдоиши онро аз дини зардуштӣ нисбат медиҳад. Паҳншавии ислом дар қаламрави Тоҷикистони таърихӣ марҳилаи навро дар рушди давлатдории тоҷикон ва низоми ҳуқуқии он нишон дод. Дар ин давра, ҳуқуқшиносони исломӣ сохторҳои асосии ҳуқуқиро, ки ба таъмини ҳифзи манфиатҳои шахсӣ ва танзими муносибатҳои иҷтимоӣ алоқаманданд, таҳия карданд, ки ин мавзӯ дар рисола муфасссал баррасӣ шудааст.

Асри XX бо қабули санадҳои умумичаҳонӣ дар рушди ҳуқуқ ва озодиҳои инсон давраи навро оғоз кард. Дар ин давра созмонҳо ва муассисаҳои байналмилалӣ барои ҳифз ва ҳимояи муштараки ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шахрванд таъсис дода шуданд. Аммо, ин пешрафт дар ҳифзи ҳуқуқи инсон дар аввали асри XX маҳкум ба нокомӣ буд. Ба хотири манфиатҳои худ, абарқудратҳо ҷомеаи инсониро ба Ҷанги Якуми Ҷаҳонӣ кашиданд. Башарият дар ин ҷанг талафоти бузурги инсонӣ ва моддӣ дид, ки боиси он гардид, ки давлатҳо наметавонанд мустақилона сулҳро барқарор кунанд. Аз ин рӯ, зарурати як ниҳоди умумичаҳонӣ ба миён омад, ки қодир ба таъмини суботи ҷаҳонӣ ва ҳифзи ҳуқуқи инсон бошад. Лигаи Миллатҳо пас аз Ҷанги Якуми Ҷаҳонӣ бо созишномаи байналмилалӣ таъсис ёфт ва яке аз механизмҳои нави ҳамкории байналмилалӣ барои таъмини сулҳ ва амният дар саросари ҷаҳон гардид. Давлатҳои асосгузор, ки дар таъсиси Лигаи Миллатҳо нақши ҳалкунанда бозиданд, асосан кишварҳои буданд, ки дар Ҷанги Якуми Ҷаҳонӣ ғайилона иштирок карда буданд.

Ташвиқ ва ҳифзи ҳуқуқи инсон яке аз муҳимтарин самтҳои кори СММ мебошад. Оинномаи Созмони Милали Муттаҳид ҳамаи давлатҳои узвҳо вазифадор мекунад, ки бидуни таъйиз ҳуқуқ ва озодиҳои инсонро эҳтиром ва ҳифз кунанд.

Аз байни ҳамаи механизмҳои мавҷудаи ҳифзи ҳуқуқи инсон, механизмҳои байналмилалӣ калидӣ ба ҳисоб мераванд. Ин аз он сабаб аст, ки дар ҷаҳони имрӯза ҳифзи байналмилалии ҳуқуқ ва озодиҳои инсон яке аз масъалаҳои мураккабтарин буда, ҷанбаҳои гуногуни ҳуқуқӣ, сиёсӣ ва иҷтимоиро дар бар мегирад.

Дар асри XX низоми васеи ҳифзи байналмилалии ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ташаккул ёфт. Қабули якҷанд ҳуҷҷатҳои меёрӣ ва эълонияҳои муҳим, аз ҷумла Эълонияи умумии ҳуқуқи башар (1948) ва Конвенсияи аврупоӣ оид ба ҳифзи ҳуқуқи башар ва озодиҳои асосӣ (1950), заминаи мустақкамо барои тақвияти ҳифзи судии ҳуқуқҳо гузошт.

Эълонияи умумии ҳуқуқи башар аввалин кӯшиши ҷомеаи ҷаҳонӣ барои ба даст овардани эътирофи умумии ҳуқуқ ба озодӣ, баробарӣ ва шаъну шараф буд ва механизмҳои минбаъдаи ҳифзи ҳуқуқиро илҳом бахшид. Ин ҳуҷҷатҳои байналмилалӣ асоси ҳифзи судии ҳуқуқи инсонро ташкил медиҳанд ва то имрӯз меёрҳои ҳатмӣ барои ҳамаи кишварҳо боқӣ мемонанд.

Зербоби сеюми боби якуми рисола **“Ҳимояи судӣ намуди ҳимояи давлатӣ ва ҳуқуқӣ: хусусиятҳо, принципҳо ва функцияҳои он”** унвон гардидааст. Институти комплекси ҳуқуқӣ ин маҷмуи махсуси меёрҳои ҳуқуқӣ буда, меёрҳои ду ва зиёда соҳаҳои ҳуқуқро дар бар мегирад. Категорияҳои ҳуқуқии «ҳимоя», «ҳифз», «қафолат» ва «таъмин» дар илми ҳуқуқшиносӣ ва қонунгузори амалкунанда ҳар қадом дорои моҳияти мустақили назариявӣ буда, айни замон бо ҳамдигар робитаи зичи маъноӣ доранд.

Ҷаъолияти ҳуқуқии инсон бо хусусияти мураккаб ва таркиби гуногунҷанбааш вобаста ба унсурҳои муҳими ҳифзи давлатӣ ва ҳифзи ҳуқуқӣ ташаккул меёбад. Ҳимояи давлатӣ

ҳамчун шакли фаъолияти мақомот ва сохторҳои расмӣ ҳокимияти давлатӣ, инчунин дигар субъектҳои дорои ваколати ҳуқуқӣ, ҷузъи таркибии механизми умумидавлатии ҳифзи ҳуқуқ ба ҳисоб меравад. Вазифаи асосии он пеш аз ҳама таъмини амнияти ҳуқуқӣ ва ҳимояи манфиатҳои шахсӣ, ҷамъиятӣ ва давлатӣ дар доираи меъёрҳои муқарраргардидаи қонунгузорӣ мебошад.

Ба таъкиди муҳаққиқи маъруф В.М. Капитсин, мафҳуми «ҳимояи ҳуқуқ» фаъолияти мақсаднокеро дар бар мегирад, ки ба барқарорсозии ҳуқуқҳои поймолшуда ва ҷуброни оқибатҳои зарари расида равона шудааст [6, с. 140]. Ба назари ӯ, ин амал метавонад шаклҳои гуногуни ҷуброни ҳуқуқӣ дошта бошад, аз ҷумла: барқарор кардани ҳуқуқи вайроншуда, пардохти ҷуброн барои зарари ҷисмонӣ, ахлоқӣ, моддӣ ва ё касбӣ, ки шахс дар натиҷаи қонуншиканӣ ё беамалӣ дучор шудааст. З.В. Попов ба мафҳуми “ҳимояи ҳуқуқҳо” механизми татбиқи маҷбурии ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шахрвандро, ки аз ҷониби мақомоти давлатии идоракунии маҳаллӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва шахсони алоҳида таъмин карда мешаванд, бо усулҳои дахлдор дохил мекунад [38, с. 9].

Ҳимояи судӣ ҳамчун як зинаи махсуси ҳимояи давлатӣ баррасӣ мегардад, зеро он тавассути суд ҳамчун шоҳи мустақили ҳокимияти давлатӣ ба амал бароварда мешавад. Яке аз муҳимтарин унсури ҳуқуқ ба ҳифзи судӣ ин ҳуқуқи мурочиат кардан ба суд мебошад. Қабули уҳдадорӣ эътироф, риоя ва ҳимояи ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шахрванд аз ҷониби давлат, тибқи назарияи давлат ва ҳуқуқ, аз масъулияти он дар назди ҷомеа ва ҳар як шахс маншаъ мегирад. Ин уҳдадорӣ ташкили низоми мукаммали кафолатҳоро дар назар дорад, ки тавассути он амалӣ гардидани ҳуқуқҳои асосии инсон таъмин карда мешавад.

Инчунин, олимони ҳуқуқшиносии ватанӣ ба монанди А.Ғ. Холиқзода, Б.А. Сафарзода, Насриддинзода Э.С., Маҳмудов М.А., Шарофзода Р.Ш., Исмоилов Ш.М., Азиззода У.А., Миралӣзода И.Қ., Саъдӣзода Ҷ., Исқандаров Ш.Ф.,

Шарифзода С.Ш., Зокирзода З.Х. ва дигарон доир ба ин масоил фикру ақидаҳои худро иброз доштаанд.

Пас аз омӯзиши ин асарҳо, диссертант ба хулосае омад, ки Тоҷикистон бояд раванди ислоҳоти низоми судӣ ва тақмили институти ҳифзи судиро суръат бахшад ва на танҳо ҷанбаҳои техникӣ ва ҳуқуқии ин ҳимоя, балки ҷанбаҳои иҷтимоӣ, сиёсӣ ва иқтисодии дар кишвар рухдодашударо низ ба назар гирад. Бояд таъкид кард, ки ин ислоҳот асосан нишондиҳандаи муносибати давлат нисбат ба афрод ва ҳуқуқҳои онҳо буда, сатҳи демократикунонии давлатро инъикос мекунад.

Боби дууми рисолаи номзадӣ **“Рушди танзим ва кафолати татбиқи ҳуқуқи асосии инсон ва шаҳрванд ба ҳимояи судӣ”** буда, танзими ҳуқуқии ҳимояи судии ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, механизмҳои судии ҳифзи ҳуқуқи инсон, кафолатҳои амалӣ гардидани ҳуқуқҳои асосии инсон ва шаҳрванд ба ҳимояи судӣ ва мақомоти судӣ – кафили ҳимояи ҳуқуқҳои шахсӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистонро фаро гирифтааст.

Дар зербоби аввали боби дуум **“Танзими ҳуқуқии ҳимояи судии ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд: мушкилоти назариявӣ ва амалӣ”**, муаллифи диссертатсия муносибати асосии конститусионӣ байни ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд ва мушкилоти рақобати онҳоро, ки дар он як ҳуқуқ бар дигаре ғолиб меояд, муфасссал таҳлил мекунад. Ҳуқуқи инсон ва шаҳрванд ба ҳифзи судӣ дар Конститутсия эълон шудааст, аммо он аз ҷониби олимони ҳуқуқшинос ба таври гуногун тафсир карда мешавад. Дар ин ҳолат, равшан кардани мундариҷаи конститусионӣ ва ҳуқуқии ин ҳуқуқ зарур аст.

Ҳуқуқи асосии инсон ва шаҳрванд ба ҳимояи судӣ як падидаи мураккаби иҷтимоӣ-ҳуқуқӣ буда, дорои хусусияти дучонибаи диалектикӣ аст, ки ҳам ҷониби объективӣ ва ҳам ҷониби субъективиро дар бар мегирад. Бояд тазаққур дод, ки тадқиқот дар соҳаи ҳуқуқи конституционии инсон ва

шаҳрванд барои ҳимояи судӣ бояд ба таври идеалӣ ба дастгоҳи ягонаи мафҳумӣ таъя кунанд.

Ба таҳқиқи масъалаи таносуби бунёдии конституцисонии маҳдуд кардани ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд ва мушкилоти рақобати онҳо дар асарҳои муаллифони хориҷӣ диққати кофӣ дода шудааст. Махсусан, ҳуқуқшиносони хориҷӣ Р. Алекси [2, с. 192], Г.Л.А. Харт [18, с. 302], С. Тсакиракиса [34, с. 52], А Шайо [35, с. 5], С.В. Нарутто [9, с. 499] ва Д.Г. Шустровро [19, с. 600] номбар кардан мумкин аст. Дар илми ҳуқуқи ватанӣ чунин тадқиқот то ҳол ба таври назаррас вуҷуд надоранд, гарчанде ки муаллифони алоҳида баъзан дар навиштаҳои таъкид мекунанд.

Ба масъалаи асосҳо ва сарҳадду меъёри маҳдуд кардани ҳуқуқ ва озодиҳои конституцисонӣ дар моддаи 14-и Конституция чунин оварда шудааст: “Маҳдуд кардани ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд танҳо ба мақсади таъмини ҳуқуқ ва озодии дигарон, тартиботи ҷамъиятӣ, ҳимояи асосҳои сохтори конституцисонӣ, амнияти давлат, мудофияи мамлакат, ахлоқи ҷомеа, сиҳати аҳоли ва тамомияти арзии ҷумҳури раво дониста мешавад”.

Муаллиф минбаъд менависад, ки дар низоми ҳуқуқи давлати демократӣ, ҳуқуқ ба ҳимояи судӣ, ҳамчун яке аз кафолатҳои асосии ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд, на танҳо ҳамчун воситаи таъмини татбиқи дигар ҳуқуқҳо, балки ҳамчун нишондиҳандаи сатҳи воқеии амнияти инфиродӣ дар ҷомеа баррасӣ мешавад. Самаранокии ин ҳуқуқ пеш аз ҳама аз сифати танзими ҳуқуқӣ ва фаъолияти мустақилонаи низоми судӣ вобаста аст. Дар Тоҷикистон ин муқаррарот қатъиян риоя карда мешаванд ва мутаносибан, метавон дар бораи рушди устувори механизми судӣ барои ҳифзи ҳуқуқҳо дар кишвар, ки ба талаботи замон ва манфиатҳои ҷомеаи муосир ҷавобгӯ аст, сухан гуфт.

Дар ин зербоб, муаллифи диссертатсия тавсияҳои амалиро барои тақмили қонунгузории Ҷумҳурии Тотористон

бо мақсади тақвияти ҳифзи судии ҳуқуқ ва озодиҳои асосии инсон ва шахрванд пешниҳод мекунад:

1. Такмили конунгузории миллии мурофиавии Ҷумҳурии Тотористон тавассути қорӣ намудани муқаррароти равшан дар бораи татбиқи мустақими санадҳои конституционӣ аз ҷониби судҳо, аз ҷумла бо ворид кардани моддаҳои махсус дар кодексҳои мурофиавӣ (ҷиноятӣ, шахрвандӣ ва маъмурӣ), ки ба суд имкон медиҳад ба Конститутсия муроҷиат кунад ва тартиб ва шартҳои татбиқи онро муайян кунад, як қадами зарурӣ ва саривақтӣ мебошад.

2. Оғози барномаи давлатии таълими ҳуқуқии аҳоли, ки ба баланд бардоштани огоҳии ҳуқуқии шахрвандон, дарки нақши суд дар ҳифзи ҳуқуқ ва озодиҳо ва бартараф кардани монеаҳои равонӣ барои дастрасӣ ба суд нигаронида шудааст. Ин барномаро метавон бо ҳамкорӣ бо Ваколатдор оид ба ҳуқуқи инсон, Вазорати маориф ва илм, ВАО ва ташкилотҳои ҷамъиятӣ амалӣ кард.

3. Таъсиси Шӯрои миллии мониторинги татбиқи ҳуқуқ ба ҳифзи судӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Вазифаи он таҳлили монеаҳо дар роҳи татбиқи ин ҳуқуқ, арзёбии иҷрои қарорҳои суд ва пешниҳоди тавсияҳои мушаххас барои ислоҳоти иловагӣ хоҳад буд. Шӯро метавонад намоёндагони парлумон, Суди конституционӣ, прокуратура ва ҷомеаи шахрвандиро дар бар гирад.

Зербоби дуюми боби дуюми рисола “**Механизмҳои судии ҳифзи ҳуқуқи инсон**” унвон гардида, системаи муттаҳидаи воситаҳо ва омилҳое ки шароити мусоиди татбиқи амалии ҳуқуқҳо ва озодиҳоро таъмин менамоянд, фаро мегирад. Бояд қайд намуд, ки дар илми ҳуқуқи инсон самараи ғаъолияти ҳокимияти судӣ дар бахши ҳимояи ҳуқуқи шахс назаррас мебошад. Зеро маъмултарин тарзи ҳимояи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон, маҳз ҳимояи судӣ ба шумор меравад. Ба андешаи А.В. Стремоухов, “Механизми ҳимояи ҳуқуқи инсон як низоми динамикии меъёрҳо, воситаҳо ва тадбирҳои ҳуқуқӣ мебошад, ки ҳамкорӣ ва ғаъолияти муштаракӣ онҳо ба

пешгирӣ ва бартарафсозии поймолкунии ҳуқуқҳои инсон нигаронида шудааст” [16, с. 161].

Дар навбати худ, доктринаи ҳуқуқ механизми ҳимояи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шахрвандро системаи муттаҳидаи воситаҳо ва омилҳои медонанд, ки шароити мусоиди татбиқи амалии ҳуқуқҳо ва озодиҳоро таъмин менамоянд. Ба назари онҳо, ин механизм аз унсурҳои зерин иборат аст: меъёрҳои ҷамъиятӣ (ахлоқӣ ва ҳуқуқӣ); фаъолияти ҳуқуқии субъектҳо; шаффофият (ошкорбаёнӣ); афкори ҷамъиятӣ; кафолатҳо ва воситаҳои таъминкунандаи ҳуқуқ; тартиботи мурофиавӣ ва институтсионалӣ; масъулият ва ҷавобгарӣ; низоми назорат ва баррасии ҳуқуқвайронкуниҳо [4, с. 364].

Ҳамин тавр, мақсади аслии ҳимояи судии ҳуқуқу озодиҳои инсон дар таъмини риоя ва татбиқи самараноку беғаразонаи ҳуқуқу манфиатҳои қонунии шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ дар доираи муносибатҳои ҳуқуқии ҷомеа зоҳир мегардад. Ин вазифаи калидӣ ба самти устувории тартиботи ҳуқуқӣ ва таҳкими асосҳои адолати иҷтимоӣ нигаронида шудааст.

Ҳимояи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрванд тавассути мақомоти судӣ ҷузъи ҷудонашавандаи механизми ҳуқуқии ҳифзи ҳуқуқи инсон ба шумор рафта, самти асосии амалӣ намудани адолати судӣ ва кафолати риояи ҳуқуқи бунёдӣ мебошад. Суд ҳамчун унсури марказии низоми ҳокимияти давлатӣ нақши калидиро дар барқарорсозии ҳуқуқҳои поймолшуда, пешгирии худсарии мақомоти давлатӣ ва таъмини адолати иҷтимоӣ мебозад. Ҳуқуқ ба ҳимояи судӣ, ки ҳуқуқи муроҷиат бо шикоят алайҳи амал ё беамалии ғайриқонунии мақомоти давлатӣ, шахсони мансабдор ва дигар субъектҳои расмиро дарбар мегирад, тибқи Конститутсия ва қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон кафолат дода шудааст.

Бо дарназардошти ин, метавон хулоса кард, ки механизми ҳимояи судии ҳуқуқу озодиҳои инсон бояд натавонад ҳамчун унсури муассири ҳокимияти судӣ, балки ҳамчун пояи устувори давлатдорӣ ҳуқуқбунёд ва кафолати

амалӣ шудани арзишҳои умумибашарии ҳуқуқи инсон баррасӣ гардад.

Зербоби сеюми боби дуюми рисола **“Кафолатҳои амалӣ гардидани ҳуқуқҳои асосии инсон ва шаҳрванд ба ҳимояи судӣ”** мебошад. Кафолати татбиқи ҳуқуқҳои конститусионӣ, ҳуқуқи инсон ва шаҳрвандӣ ба ҳимояи судӣ дар ҳуқуқи давлатӣ ва байналмилалӣ як ҷузъи муҳим барои таъмини адолат, озодиҳои асосии инсон ва ҳуқуқи шаҳрвандон аст. Ҳуқуқ ба ҳимояи судӣ, ҳамчун яке аз ҳуқуқҳои конститусионӣ кафолат медиҳад, ки агар ҳуқуқи шахс нақз шуда бошад, ӯ метавонад ба суд муроҷиат кунад ва ба ҳимояи ҳуқуқи худ бипардозад.

Конститусияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, мисли конститусияҳои як қатор давлатҳои дигар, ҳуқуқ ва озодиҳои инсонро ҳамчун арзиши олӣ эътироф мекунад ва ҳифзи судиро кафолат медиҳад. Ин маънои онро дорад, ки ин ҳуқуқ ва озодиҳо тавассути низоми судӣ ва фаъолияти муассисаҳо ва мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва ҳифзи ҳуқуқ амалӣ карда мешаванд.

Дар ин замина моддаи 17 Конститусияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аҳамияти хоса дорад, ки принсипи баробарӣ дар назди қонун ва судро муқаррар мекунад. Давлат ба ҳар кас, новобаста аз миллат, наҷод, ҷинс, забон, дин, эътиқоди сиёсӣ, вазъи иҷтимоӣ, маълумот ё вазъи молу мулк, ҳуқуқ ва озодиҳои баробарро кафолат медиҳад.

Ҳамин тариқ, агар ин модда вайрон карда шавад, ҳар як шахс ё шаҳрванд метавонад дар додгоҳ ҳимоя талаб кунад ва талаб кунад, ки шикояти ӯ ҳарчи зудтар баррасӣ шавад. Ин маънои онро дорад, ки кафолатҳои конститусионӣ дар Тоҷикистон дар ҳолатҳои гуногуни ғайриқонунӣ амалӣ карда мешаванд.

Дар илм назари олимоне вучуд дорад, ки истилоҳи "кафолат"-ро ҳамчун унсури низоми ҳуқуқӣ мешуморад; он бо дигар мафҳумҳо, яъне чораҳои ҳифзи ҳуқуқӣ аз ҷавобгарии ҳуқуқӣ, ҳаммаъно аст. Аз тарафи дигар, он як категорияи мустақил бо хусусиятҳои хоси худ, объекти таъсир, сохтор, низом, усулҳои татбиқ ва инчунин аз ҷиҳати шакли маҷмӯи

муайяни меъёрҳои конституционӣ ҳисобида мешавад [30, с. 56-59].

Эътирофи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд ҳамчун арзиши олий (моддаи 5 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон) ҳамчун пояи мустаҳкам барои ғайолияти самараноки муассисаҳои давлатӣ ва танзими муносибатҳои иҷтимоӣ хизмат мекунад. Кафолатҳои татбиқи онҳо, тавре ки дар боло қайд карда шуд, дар Конститутсия муқаррар карда шудаанд ва минбаъд дар низоми санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ инкишоф дода мешаванд. Ин муқаррароти моддаи 5 санги асосии тамоми низоми таъмин ва ҳифзи ҳуқуқҳо буда, ӯҳдадорӣ конституционӣ давлатро барои кафолати татбиқи онҳо инъикос мекунад. Ҳамаи мақомоти салоҳиятдори давлатӣ ва муассисаҳои дахлдори Тоҷикистон дар ин раванд иштирок мекунанд ва мақоми Тоҷикистонро ҳамчун давлати ҳуқуқбунёд ва демократӣ нишон медиҳанд.

Дар боби сеюми рисола, ки **"Мақомоти судӣ – асоси кафолати ҳимояи ҳуқуқҳои шахсӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон"** ном дорад, эътирофи арзиш, бартарӣ ва дахлнопазирӣ ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд дар низоми судӣ таҳлил карда мешавад. Пас аз ба даст овардани истиқлолият, Тоҷикистон ҳамчун давлати ҳуқуқбунёд ва демократии навтаъсис ба якҷанд созишҳои бонуфузи байналмилалӣ ҳамроҳ шуд ва хусусияти ҳатмии санадҳои ҳуқуқӣ байналмилалӣ дар соҳаи ҳифзи ҳуқуқ ва озодиҳои шахс эътироф кард. Дар ин замина, ҳуқуқи ҳимояи судӣ дар қонунгузорӣ миллӣ муқаррар карда шуд, ки ба шаҳрвандон имкон дод, ки ҳангоми поймол шудани ҳуқуқ ва озодиҳои худ ба мақомоти судии давлатӣ муроҷиат кунанд. Ин муқаррарот ба ҳар як шаҳрванд, новобаста аз шаҳрвандӣ ё мақоми ҳуқуқӣ, имкон медиҳад, ки ҳимояи ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии поймолшудаи худро талаб кунад.

Мувофиқи моддаи 31-и Конститутсияи ҚТ муқаррар гардидааст, ки **"Шаҳрванд ҳуқуқ дорад шахсан ё якҷоя бо дигарон ба мақомоти давлатӣ муроҷиат намояд"**. Аз ин рӯ, нақши ҳокимияти судӣ дар таъмин ва ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои

инсон ва шаҳрвандро метавон муҳиму назаррас арзёбӣ кард. Зеро маҳз ҳокимияти судӣ воситаи асосии татбиқи адолати судӣ буда, ба таъмин ва ҳимояи самараноки ҳукуку озодиҳои инсон ва шаҳрванд дар сатҳи зарурӣ шароити мусоид фароҳам меорад. Ҳукуки инсон чун шакли ҳукуки ҷомеаи озоди шаҳрвандӣ хусусиятҳои ба худ хосро дорад. Бояд зикр кард, ки ҳукуки ҳимояи судӣ танҳо ба ҳукуки мурочиат ба суд маҳдуд намешавад. Он инчунин ҳукуки иштирок кардани шахс дар раванди ҳимояи ҳукуку озодиҳои худ, ҳукуки дархости ҳимоя аз ҷониби суд ва ҳукуки гирифтани ёрии ҳукукиро ҷиҳати татбиқи самараноки ин ҳукукҳо дарбар мегирад.

Дар ин замина, ҳукуки ҳимояро метавон ҳамчун маҷмӯи салоҳиятҳо ва имкониятҳои маънидод кард, ки ба шахс шароит фароҳам меоранд, то ҳукукҳои поймолшудаи худро ҷустуҷӯ намуда, барои барқарорсозии онҳо иқдом намояд. Дар робита ба ин, Саъдизода Ҷ. таъкид менамояд, ки “Дар ҷаҳони муосир мақомот ва вижаниҳодҳои, ки фаъолияти онҳо ба ҳифз ва ҳимояи ҳукуку озодиҳои инсон равона гардидааст, хеле зиёд шудаанд. Аммо дар низоми равишҳои миллии ҳимояи ҳукуки инсон ҷойгоҳ ва нақши ҳокимияти судӣ дар ҳифзи ҳукуку озодиҳои инсон ва шаҳрванд ва таъмини камолоти фарҳанги ҳукукии аҳоли ҳамоно беназир боқӣ мемонад” [32, с. 9-10].

Ҳамин тариқ, масъалаи таъмини ҳукуку озодиҳои инсон дар мамлакат ба меъёри асосии ислоҳоти демократӣ табдил ёфта, ба фароҳам овардани шароити ободу муносиби зиндагӣ барои мардуми мо нигаронида шудааст. Дар солҳои Истиқлолият принципҳои муҳимми сиёсати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти ҳифзи ҳукуки инсон, аз ҷумла, арзиши олий эътироф намудани инсон, ҳукуқ ва озодиҳои ӯ, пайравӣ ба принципҳои умумии эътирофшудаи ҳукуки инсон, иҷрои уҳдадориҳои байналмилалӣ дар самти ҳукуки инсон ва рушди муносибатҳои байналмилалӣ дар ин самт ташаккул ёфтанд.

Гуфта мешавад, ки ҳукуки ҳимояи судӣ яке аз принципҳои асосии давлати ҳукуқбунёд ва ҷомеаи демократӣ

мебошад. Ин ҳуқуқ аз ҷониби Конституция ва шартномаҳои байналмилалӣ ҳуқуқи инсон танзим карда мешавад ва татбиқи дигар ҳуқуқ ва озодиҳоро таъмин менамояд. Кафолатҳои ҳуқуқи ҳимояи судӣ на танҳо ба ҳуқуқи мурочиат ба суд, балки ба имконияти иштирок дар муҳофизатҳои судӣ, гирифтани кӯмаки ҳуқуқӣ ва мурочиат ба судҳои болоӣ низ дахл доранд. Ин кафолатҳо дар сатҳҳои моддӣ, муҳофизатӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ ва ташкилӣ ташаккул меёбанд. Мустақилияти судӣ, масуният аз фишори беруна ва риояи принципҳои адолат, аз ҷумла мӯҳлатҳои таъкиби ҷиноӣ, татбиқи қонунҳои сабуктар ва манъи ҷазои дукарата барои як ҷиноят, асосҳои муҳими таъмини адолат мебошанд.

Барномаҳои ислоҳоти судӣ ва ҳуқуқӣ, ки бо ташаббуси Пешвои миллат қабул шудаанд, ба таҳкими низоми судӣ, беҳтар кардани сифати адолат, содда кардани расмиёт ва васеъ кардани дастрасӣ ба ҳимояи судӣ нигаронида шудаанд. Ҳуқуқи ҳимояи судӣ дар ҳеч сурат, ҳатто дар ҳолатҳои фавқулодда, маҳдуд нест ва мутлақ аст. Он ҳамчун ҳуқуқи асосии муҳофизатӣ, ки аз ҷониби қонун ва меъёрҳои байналмилалӣ ҳифз мешавад, эътироф шудааст.

Дар асоси таҳлили гузаронидашуда, муаллифи диссертатсия як қатор тавсияҳои амалӣ пешниҳод кардааст, ки метавонанд барои тақмили қонунгузорӣ ва таъмини фаъолияти самараноки низоми судӣ дар ҳифзи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд истифода шаванд.

ХУЛОСА

Таҳлил ва баррасии сарчашмаҳои илмӣ нишон медиҳад, ки институти ҳимояи судӣ яке аз унсурҳои калидии низоми муносири кафолатҳои конституционӣ татбиқи ҳуқуқи инсон ва шаҳрванд маҳсуб мешавад. Риояи ҳуқуқи озодиҳои асосии ҳар як шахс ва ҳифзи манфиатҳои қонунӣ ӯ танҳо дар давлати волоияти қонун ва таъмини татбиқи он метавонад амалӣ гардад. Такроран бояд таъкид кард, ки давлат вазифаи натавонад эълони расмӣ ҳуқуқи ҳар як шаҳрвандро барои

мурочиат ба суд барои ҳимояи манфиатҳои қонунии худ ба зимма мегирад, балки кафили воқеии таъмини ҳуқуқи ин категорияи ҳуқуқ аст.

Ҳимояи судӣ ҳамчун ҷузъи калидии низоми умумии ҳимояи давлатии ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд шинохта мешавад, ки татбиқи он бевосита тавассути ҳокимияти судӣ амалӣ мегардад. Ҷудо гардидани ҳимояи судӣ ҳамчун вазифаи мустақили давлатӣ аз ниёз ба таъмини амалисозии воқеӣ ва самараноки ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд сарчашма мегирад. Маҳз, тавассути суд ҳамчун ниҳоди мустақил, имконияти барқарорсозии ҳуқуқҳои поймолшуда ва кафолати адолат дар ҷомеа таъмин мегардад. Аммо, дар ин ҷо масъалаҳои зиёде ба миён меоянд, ки баъзе аз онҳоро муаллиф дар таҳқиқоти худ баррасӣ кардааст, дар ҳоле ки дигарон бояд баррасӣ шаванд, зеро онҳо хусусияти баҳсбарангези худ ва робитаи онҳо бо соҳаҳои ҳуқуқ, ки ба мавзӯи рисола алоқаманд нестанд.

Ҳифзи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд дар низоми судӣ ҳалли баҳсҳои ҳуқуқиро осон мекунад, зеро суд ҳама далелҳо ва изҳороти ҳамаи тарафҳои мурофиаро бодикқат тафтиш мекунад. Ҳар як мақомоти судӣ дорои ваколатҳои мушаххасе мебошад, ки қонунҳои дахлдор муайян кардаанд. Яке аз шартҳои ҳифзи судии самараноки ҳуқуқӣ ва моддӣ дастрасӣ мебошад. Хусусияти ҳамаҷонибаи ҳифзи судӣ маънои онро дорад, ки ҳама қарорҳо, амалҳо ва беамалии мақомоти давлатӣ ва маҳаллӣ мавриди баррасии судӣ қарор мегиранд.

Хусусияти асосии ҳимояи судӣ ҷӣ гунае ки дар боло ҳам ёдовар шудем, бемаҳдудияти он мебошад. Пеш аз ҳама, ин маънои онро дорад, ки ҳимояи судӣ ба доираи номаҳдуди шахсон рабт дорад.

Тартиби мурофиавии судӣ танҳо дар он сурат метавонад ҳамчун механизми самараноки ҳимояи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд эътироф гардад, ки агар он ба меъёрҳои адолати судӣ мутобиқ бошад ва ба принципҳои конституционии

рақобатнокӣ ва баробарҳуқуқии тарафҳо асос ёбад. Ҳуқуқ ба ҳимояи судӣ, дар навбати худ, ҳамчун кафолати умумӣ барои амалӣ шудани тамоми ҳуқуқу озодиҳои асосии инсон ва шахванд амал мекунад ва ҷузъи ҷудонопазирӣ низомии ҳуқуқии давлати ҳуқуқбунёд ба шумор меравад.

Аввалин дастоварди бузург дар даврони Истиқлолият – ин дар сатҳи конститусионӣ арзиши олий эътироф гардидани ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрванд мебошад, ки он аз ҷониби тамоми шохаҳои ҳокимияти давлатӣ, аз ҷумла, ҳокимияти судӣ ҳифз карда мешавад. Дар ин давра ҳуқуқи ҳимояи судӣ ҳамчун кафолат нисбати ҳамаи ҳуқуқҳо ва озодиҳои конститусионӣ баромад мекунад.

Шаклҳои ташкилӣ ва ҳуқуқии амалӣ намудани ҳокимияти судӣ аз ҷониби меъёрҳои конститусионӣ, адолат ва баррасии судӣ танзим карда мешаванд, ки дар шаклҳои гуногуни мурофиавӣ амалӣ карда мешаванд. Дар айни замон, самаранокии мақомоти судӣ дар иҷрои вазифаҳои худ дар доираи механизми давлатӣ аз принципҳои ташкилӣ ва функционалии татбиқи он вобаста аст. Дар чараёни ин таҳқиқот, муаллиф масъалаҳои махсусан муҳими марбут ба ҳифзи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шахрвандро таҳлил карда, ба хулосаҳои зерин расидааст:

1. Ҳуқуқҳои инсон натавонанд маҳсули тамаддуни ғарбӣ, балки натиҷаи таҳаввулоти таърихӣ фарҳангҳои мухталифи башарият мебошанд, ки реша дар ахлоқи ибтидоӣ, урфу одат ва арзишҳои маънавии мардуми қадим доранд. Санадҳое чун Қонуни Ҳаммурапӣ, Эломиаи Куруш ва ҳуқуқи Мисри Қадим, бо вучуди шакли ибтидоии худ, унсурҳои муҳими шинохт ва ҳимояи ҳуқуқҳои шахсро дарбар мегиранд. Файласуфони Юнон ва ҳуқуқшиносони Рим бо таҳия ва тавсифи мафҳумҳои калидӣ (баробарӣ, адолат, озодӣ, моликият ва ғ.) заминаи рушди минбаъдаи ҳуқуқи инсонро фароҳам овардаанд.

2. Қонунгузориҳои миллӣ бояд дар заминаи арзишҳои ҳуқуқии таърихӣ таҳия гардида, бо таърихи ҳуқуқи тоҷикон

робитаи мантиқӣ дошта бошад. Зарур аст, ки таърихи инкишофи ҳуқуқҳои инсон дар мактабҳо ва донишгоҳҳо бо назардошти манбаъҳои шарқӣ ва миллӣ омӯзонида шавад. Афкори файласуфони миллӣ (Фаробӣ, Балхӣ, Сино, Носири Хусрав ва диг.) бояд дар асосноксозии моддаҳои конститутсионӣ ва қонунгузории соҳавӣ бештар истифода шаванд. Вобатса ба ин, пешниҳод менамоем, ки маркази илмӣ махсус дар назди Академияи миллии илмҳо ё Донишгоҳи миллии Тоҷикистон барои омӯзиш, ҳифз ва таҳияи тавсияҳои ҳуқуқии марбут ба мероси ҳуқуқии миллии тоҷикон таъсис дода шавад.

3. Институти ҳимояи судӣ дорои таърихи амиқи фарҳангӣ ва ҳуқуқӣ мебошад, ки ташаккули он натавонанд зодаи низомҳои ҳуқуқии давлатӣ ба монанди Мисри қадим, Юнони бостон ва Рими классикӣ аст, балки решаҳои амиқ дар анъанаҳои динӣ ва ахлоқии тамаддунҳои шарқӣ низ дорад, аз ҷумла, дар таълимоти зардуштӣ ва меъёрҳои исломӣ. Ин нишон медиҳад, ки мафҳуми ҳимояи ҳуқуқ ба инсон дар заминаи маънавӣ ва иҷтимоии тамоми ҷомеаҳо реша дошта, падидаи “ғарбӣ” нест.

4. Инкишофи ҳимояи судии ҳуқуқ аз шаклҳои ибтидоӣ, аз қабili фармонҳои ҳокимон, низомии судии хонаводагӣ ва худсудкунӣ ба сохтори мукаммали ҳуқуқи байналмилалӣ, аз ҷумла тавассути Созмони Милали Муттаҳид, Суди Аврупо оид ба ҳуқуқи инсон ва паймонҳои байналмилалӣ таҳаввул ёфтааст. Чунин тағйирот шаҳодати афзоиши аҳамияти давлат ва ҷомеаи байналмилалӣ дар танзими муносибатҳои иҷтимоии инсон мебошад.

5. Мутобиқсозии қонунгузории миллӣ ба стандартҳои байналмилалӣ бояд як самти афзалиятноки сиёсати ҳуқуқии давлатӣ бошад. Махсусан, татбиқи муқаррароти Конвенсияи ҳуқуқи кӯдак ва Паймонҳои соли 1966 бояд натавонанд дар қонун, балки дар амал таъмин гардад.

6. Тақвияти ҳамкорӣ бо сохторҳои байналмилалӣ назораткунанда дар соҳаи ҳуқуқи инсон, аз қабili

Кумитаи ҳуқуқи инсон ва Кумитаи бартарафсозии ҳамагуна шаклҳои таъбиз, бо ҳадафи анҷом додани арзёбии мунтазами иҷрои уҳдадорихои байналмилалӣ ва андешидани чораҳо ҷиҳати рафъи камбудихои ошкоргардида аҳаммияти калидӣ касб менамояд.

7. Такмили қонунгузории мурофиавии миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон тавассути ворид намудани меъёрҳои дақиқ доир ба имкони татбиқи мустақими санадҳои конституционӣ аз ҷониби судҳо, аз ҷумла, тавассути пешбиниҳои моддаҳои махсус дар кодексҳои мурофиавӣ (ҷиноятӣ, маданӣ ва маъмурӣ), ки истиноти суд ба Конститутсияро иҷозат медиҳанд ва тартибу шароити татбиқи онро мушаххас менамоянд, иқдоми зарурӣ ва саривақтӣ ба шумор меравад.

8. Роҳандозии барномаи давлатии омӯзиши ҳуқуқи аҳоли, ки бо мақсади баланд бардоштани сатҳи маърифати ҳуқуқи шаҳрвандон, фаҳмиши ҷойгоҳи суд дар ҳифзи ҳуқуқу озодиҳо ва шикастани монеаҳои раванӣ дар муроҷиат ба суд амал мекунад. Ин барнома метавонад дар ҳамкорӣ бо Ваколатдор оид ба ҳуқуқи инсон, Вазорати маориф ва илм, ВАО ва созмонҳои ҷамъиятӣ амалӣ гардад.

9. Таъсиси Шӯрои миллии мониторинг оид ба амалисозии ҳуқуқ ба ҳимояи судӣ, ки вазифаи он таҳлили монеаҳо дар амалисозии ин ҳуқуқ, арзёбии иҷрои қарорҳои судӣ ва пешниҳод намудани тавсияҳои мушаххас барои ислоҳоти иловагӣ хоҳад буд. Ин Шӯро метавонад бо иштироки намояндагони парлумон, суди конституционӣ, прокуратура ва ҷомеаи шаҳрвандӣ таъсис ёбад.

10. Таҳлили манбаъҳои ҳуқуқи таърихӣ ва муосир нишон медиҳад, ки ҳуқуқ ба ҳимояи судӣ – ин натавонҳои механизми амалӣ, балки ҷузъи ҷудонопазири табиати ҳуқуқи инсон мебошад, ки тавассути фаъолияти мақомоти мустақил, махсусан суди конституционӣ, татбиқ мегардад.

11. Бо дарназардошти мавҷуд будани номуайяниҳо дар механизми амалисозии ҳуқуқи инсон ба ҳимояи судӣ зарур

дониста мешавад, ки ба Конститутсия ва санадҳои қонунгузори мурофиавӣ иловаҳо ворид карда шаванд, ки доира, мазмун ва шаклҳои татбиқи ин ҳуқуқро ба таври дақиқ ва возеҳ муайян намоянд.

12. Беҳсозии модели ташкили ҳокимияти судӣ, махсусан тавассути таъсиси судҳои таҳассусӣ (маъмурӣ, андоз, ноболиғон ва ғ.), бо нигоҳдории хусусиятҳои таърихӣ ҳуқуқии низомии судӣ; тақмили мурофиаи судӣ, бо мақсади бартарарфсозии ҳатоҳои судӣ ва баланд бардоштани сатҳи дастрасӣ ба адолати судӣ; тақмил додани мақоми ҳуқуқии судя, бо таъмини мустақилият, шаффофият, одоби касбӣ ва мубориза бо ғасод дар муҳити судӣ; баланд бардоштани сатҳи фарҳанги ҳуқуқӣ ва ҳуқуқшиносии ҷомеа, бо дарназардошти принсипҳои ҳуқуқи давлатӣ ва эҳтироми волоияти қонун; татбиқи технологияҳои иттилоотии муосир дар раванди мурофиавӣ, аз қабилҳои судҳои электронӣ, тақсими автоматикунонидашудаи парвандаҳо, баргузори мурофиаҳо тавассути видеоконфронс, нигоҳдории рақамии ҳуҷжатҳои парванда ба сифати омили муҳим дар баланд бардоштани шаффофият ва дастрасии адолати судӣ арзёбӣ мегардад. Ҳамзамон, тақвияти низомии иҷроии санадҳои судӣ тавассути таҳияи қонунгузори махсус (масалан, Кодекси иҷроия), баланд бардоштани мақоми ҳуқуқии ҳадамоти иҷроия ва таъсиси шаклҳои муассири назорати судӣ дар марҳилаи иҷроии қарорҳо аз ҷумлаи чораҳои зарурӣ барои таъмини ҳимояи воқеии ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ба шумор мераванд.

13. Дар шароити тақвият ва густариши соҳибистиклолии Ҷумҳурии Тоҷикистон омӯзиши таърихи афкори сиёсӣ ва ҳуқуқии гузашта, аз ҷумла рӯшан намудани шароити таърихӣ ташаккули инкишофи андешаҳо ва назарияҳои давлати ҳуқуқбунёд, давлати миллий, таҷзияи ҳокимияти давлатӣ ва ғайра аҳаммияти илмӣ, фарҳангӣ ва ҳуқуқӣ дорад.

Бо дарназардошти ин, метавон ҳулоса кард, ки механизми ҳимояи судии ҳуқуқу озодиҳои инсон бояд

натанҳо ҳамчун унсури муассири ҳокимияти судӣ, балки ҳамчун пояи устувори давлатдории ҳуқуқбунёд ва кафолати амалӣ шудани арзишҳои умумибашари ҳуқуқи инсон баррасӣ гардад.

ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҲОИ ТАҲҚИҚОТ

1. Қонунгузорӣ бояд ба ташкилотҳо ва шахсони ҳуқуқие, ки вазифаҳои ҷамъиятии муҳимро ба уҳда доранд, ҳуқуқ диҳад, ки ба манфиати аъзоён ё гурӯҳҳои вобаста ба худ барои ҷимояи ҳуқуқу озодиҳои асосӣ ба суд, аз ҷумла, суди конститусионӣ муроҷиат намоянд. Пешбинӣ кардани асос ва шартҳои чунин муроҷиати шахсони ҳуқуқӣ дар қонунҳои конститусионӣ имкон медиҳад, ки созмонҳои ҷомии ҳуқуқ ва дигар иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ дар ҳифзи ҳуқуқҳои шахрвандон ғаёлона саҳм гузоранд.

2. Дар ҷараёни мурофиаи ҷиноятӣ нақши ҷимоявии суд бояд пурзӯр карда шавад, то ки ҳангоми тафтиши ибтидоӣ ва пешакӣ ҳуқуқҳои қонунӣ шахс пурра ҳифз гарданд. Ғаёлияти бисёрҷабҳаи мурофиавии судҳо дар парвандаҳои ҷиноятӣ бояд ба таври тақомулёфта амалӣ шавад, зеро назорати судӣ аз аввали тафтишот то ба охири мурофиа барои таъмин намудани дастрасӣ ба адолат ва пешгирии поймолшавии ҳуқуқҳои айбдоршавандагон аҳаммияти ҳалкунанда дорад.

3. Маҳдудсозии ҳуқуқ ба ҷимояи судии ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрванд танҳо дар ҳолатҳои қонунӣ, ки бо талаботи мушаххаси ҳуқуқӣ мувофиқ бошад. Маҳдудиятҳо дар ин соҳа қонунӣ ҳисобида мешаванд, агар: чунин маҳдудиятҳо аз ҷониби Суди Конститусионӣ эътироф ва ба таври расмӣ мустаҳкам карда шуда бошанд; нисбати маҳдудиятҳои мазкур мавқеи ҳуқуқии Суди Конститусионӣ дар бораи қобили қабул будани онҳо таҳия ва қабул гардида бошад; дар ҳолате, ки маҳдудият дар Суди Конститусионӣ

мавриди сачиш қарор нағирифта бошад ва фарзияи мутобиқати қонун ба Конституция (фарзияи конституционӣ) амал қунад.

4. Ҳар суде, ки ба масъалаҳои ҳуқуқи инсон рабт дорад, бояд беғараз ва мустақил бошад. Танҳо дар чунин шароит суд метавонад парвандаро адолатнок баррасӣ намуда, ҳақиқатро барқарор созад. Вагарна, агар судя ва машваратчиёни халқӣ манфиатдори шахсӣ бошанд, пайдо намудани ҳақиқат ва таъмини адолати судӣ номумкин хоҳад шуд.

ФЕҲРИСТИ

ИНТИШОРОТИ ИЛМӢИ ДОВТАЛАБИ ДАРАҶАИ ИЛМӢ

I. Мақолаҳое, ки дар маҷаллаҳои тақризшаванда ва тавсиякардаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таъб расидаанд:

II. Мақолаҳои илмие, ки дар маҷмӯаҳо ва дигар нашрияҳои илмӣ-амалӣ ҷоп шудаанд:

[1-М]. Раҳимов, С.О. Воситаҳои асосии ҳифзи ҳуқуку озодиҳои инсон ва шахрванд дар Тоҷикистони соҳибистиклол: Паҳлуҳои умумии назариявӣ [Матн] / С.О. Раҳимов // Бахши илмӣ-иттилоотии «Ҳаёти ҳуқуқӣ». – Душанбе. – 2025. – №1. – С. 39–50. ISSN 2307–5198

[2-М]. Раҳимов, С.О. Таҳкими таносуби ҳимояи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон тавасути мақомоти судӣ ва дигар мақомотҳои ҳокимияти давлатӣ [Матн] / С.О. Раҳимов // Қонунгузорӣ (маҷаллаи илмӣ). – 2025. – №1 (55). – С. 127-132; ISSN 2410-2903.

[3-М]. Раҳимов, С.О. Суд-кафолати асосии ҳимояи ҳуқуку озодии инсон дар Тоҷикистон [Матн] / С.О. Раҳимов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон / Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – – 2024. – №10. – С. 261–268; ISSN 2413–5151

[4-М]. Раҳимов, С.О. Механизмҳои судии ҳифзи ҳуқуқи инсон [Матн] / С.О. Раҳимов // Қонунгузорӣ (маҷаллаи илмӣ). – 2024. – №3 (55). – С. 127-132; ISSN 2410-2903.

[5-М]. Раҳимов, С.О. “Авасто” –яке аз сарчашмаҳои ҳуқуқи Тоҷикистони таърихи [Матн] / С.О. Раҳимов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон / Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2023. –№4. –С. 261–268. ISSN 2413–5151.

II. Мақолаҳои илмие, ки дар маҷмӯаҳо ва дигар нашрияҳои илмӣ-амалӣ ҷоп шудаанд:

[6-М]. Раҳимов, С.О. Таносуби ҷавобгарии ҷиноятӣ бо дигар намудҳои ҷавобгарӣ [Матн] / С.О. Раҳимов // Маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ - назариявӣ дар мавзӯи “Муаммоҳо ва дурнамои инкишофи савдои берунаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити саноатикунории босуръат”. – Душанбе, 2024. – С. 517-521.

[7-М]. Раҳимов, С.О. Ҳимояи судии ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд [Матн] / С.О. Раҳимов // Маводи конференсияи илмӣ-амалӣ Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон, (25-26 апрели 2024). – Душанбе, 2024. –С.509-510

[8-М]. Раҳимов, С.О. Таҳкими таносуби ҳимояи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон тавасути мақомоти судӣ ва дигар мақомотҳои ҳокимияти давлатӣ [Матн] / С.О. Раҳимов // Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ифодаи арзишҳои умуммиллӣ: маводҳои конференсияи байналмилалӣ бахшида ба 30 солагии қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва “Соли маърифати ҳуқуқӣ” (2 ноябри соли 2024). – Душанбе, 2024.– С. 681-685.

[9-М]. Раҳимов, С.О. Кафолати татбиқи ҳуқуқи конститусионии инсон ва шаҳрванд ба ҳимояи судӣ [Матн] / С.О. Раҳимов // Маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ-назариявӣ дар мавзӯи “Муаммоҳо ва дурнамои инкишофи савдои берунаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити саноатикунории босуръат”. – Душанбе, 2024. – С.517-521.

[10-М]. Раҳимов, С.О. Ҳуқуқ ба ҳимояи судӣ ва ёрии ҳуқуқӣ [Матн] / С.О. Раҳимов // Маърифати ҳуқуқӣ омили муҳимми таҳкими давлатдорӣ миллӣ: (маводҳои конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ), (25-26 апрели соли 2024). – Душанбе, 2024. – С.177-180.

[11-М]. Раҳимов, С.О. Ҳимояи судӣ-шакли махсуси муҳофизат [Матн] / С.О. Раҳимов // Маърифати ҳуқуқӣ омили муҳимми таҳкими давлатдорӣ миллӣ: (маводҳои конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ), (25-26 апрели соли 2024). – Душанбе, 2024. – С.205-210.

[12-М]. Раҳимов, С.О. Ҳифзи судии ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд [Матн] / С.О. Раҳимов // Конференсияи умумӣ донишгоҳии илмӣ назариявии ҳаёти устодону кормандони ДМТ бахшида ба “30-юмин солгарди қабули Конституцияи ҚТ, “Соли маърифати ҳуқуқӣ эълон шудани соли 2024” ва “бист солаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф (2020-2040)” – Душанбе, 2024. – С.214-216.

[13-М]. Раҳимов, С.О. Нақши ҳокимияти судӣ дар таъмин намудани ҳуқуқ ва озодиҳои конституционии инсон ва шаҳрванд [Матн] / С.О. Раҳимов // Конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ – амалӣ Институтҳои фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А. Баҳоваддинови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон бахшида ба 30 – солагии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти мавзӯи «Масоили муҳими ҷаҳонияти қонунгузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» – Душанбе, 2025. – С. 477-479.

ТАДЖИКСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ

На правах рукописи

УДК: 321.01+340.1

ББК: 67+67.3

Р- 42

РАХИМЗОДА САФАР ОРЗУ

**СУДЕБНАЯ ЗАЩИТА ПРАВ И СВОБОД ЧЕЛОВЕКА:
ИСТОРИКО-ТЕОРЕТИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ**

АВТОРЕФЕРАТ

диссертации на соискание учёной степени кандидата юридических
наук по специальности: 5.5.1 – Теория и история права и
государства; история учений о праве и государстве

Душанбе – 2025

Диссертация выполнена на кафедре прав человека и сравнительного правоведения юридического факультета Таджикского национального университета.

Научный руководитель:	Шарифзода Сади Шариф – кандидат юридических наук, доцент, главный специалист Управления образования, культуры и информации Исполнительного аппарата Президента Республики Таджикистан
Официальные оппоненты:	Одиназода Рамазон Сафар – доктор юридических наук, профессор, директор Государственного учреждения «Центр международных программ»; Сафарзода Некруз Файзи – кандидат юридических наук, доцент, декан юридического факультета Академии управления при Президенте Республики Таджикистан
Ведущая организация:	Высшее профессиональное образовательное учреждение «Академия Министерства внутренних дел Республики Таджикистан» (Душанбе).

Защита диссертации состоится «24» февраля 2025 года, в 10:⁰⁰_{часов} на заседании диссертационного совета 6Д.КОА-018 при Таджикском национальном университете (734025, г. Душанбе, ул. Буни Хисорак, зал диссертационного совета юридического факультета Таджикского национального университета).

С содержанием диссертации можно ознакомиться на сайте www.tnu.tj и в Центральной научной библиотеке Таджикского национального университета, проспект Рудаки, 17, 734025, Душанбе.

Автореферат разослан «__» _____ 2025 году.

**Ученый секретарь
диссертационного совета,**

Кандидат юридических наук, доцент

Кодиров Н.А.

ВВЕДЕНИЕ

Актуальность темы исследования. Всестороннее развитие прав личности, эффективной судебной защиты основанное на принципах свободы и равенства, в современном мире невозможно без их обеспечения. В конституциях демократических государств, а также в международных правовых актах, посвящённых охране прав и свобод человека, личные права закреплены в качестве универсальных ценностей. Соответственно этому, права человека должны рассматриваться как высшее благо, и реализоваться они могут при наличии соответствующих механизмов, формированию которых способствуют не только все ветви власти, но и общественные и международные организации. Однако центральная роль в практической реализации прав личности отводится судебной системе, потому что именно судебная власть обязана осуществлять правовое правосудие в обществе. Статус и авторитет судебной власти основываться прежде всего на строгом и последовательном соблюдении закона. Уважительное отношение к суду, беспрекословное выполнение все его решений характерны для государств, в которых сформировались устойчивые демократические традиции и утвердился принцип верховенства права. Именно при таких условиях государство способно обеспечить защиту прав и свобод человека и гражданина, закреплённых в его конституции. В тоже время полноценное развитие и эффективное функционирование самого государства также невозможны без хорошо разработанного действенного правового механизма, в функционировании которого важнейшая роль отводится суду.

В Республике Таджикистан, в целях реализации прав личности гарантированных конституцией, судебная система с постоянно реформировалась и последовательно укреплялась с учетом необходимости, обеспечение независимости судебной власти и превращения её в самостоятельный государственный институт, что должно было способствовать надёжной защите

прав и свобод человека. Можно сказать, что все преобразование, осуществляемые в контексте совершенствования судебной системы государства имели своей целью защиту конституционно закреплённых прав личности, ее жизни, свободы, чести, достоинства и всех других неотъемлемых прав человека, обладающих высшей социальной ценностью.

Осуществление правосудия судом создаёт благоприятную основу для развития и укрепления прав личности. «Суд призван защищать права и свободы граждан, провозглашённые Конституцией и другими законами, международными договорами о правах человека, права и охраняемые законом интересы предприятий, учреждений и организаций. Деятельность суда направлена на обеспечение законности, социальной справедливости, гражданского мира и согласия» [8].

Следует отметить, что институт судебной защиты является фундаментальным звеном системы конституционных гарантий, обеспечивающих реализацию прав и свобод личности. Надёжное же соблюдение и эффективная защита законных интересов граждан возможны лишь при неукоснительном утверждении и соблюдении принципа верховенства права и деятельности государственных органов, соответствующей современным международным правовым стандартам. Государство не только формально провозглашает право каждого человека на судебную защиту, но и должно выступать подлинным гарантом его практического осуществления. В правовой науке «Институт судебной защиты прав человека и гражданина является одним из важнейших и жизненно важных правовых институтов, имеющим глубокие исторические корни» [31, с. 164].

Основываясь на вышеизложенном, для укрепления института прав и свобод человека и гражданина, а также совершенствование судебных гарантий их реализации, автор констатирует, что сегодня в современных социально-правовых условиях остаются приоритетными задачами

развития национальной правовой системы. Этим определяется актуальность диссертационного исследования. Право человека и гражданина на судебную защиту представляет собой ключевой компонент механизма обеспечения прав и свобод и играет решающую роль в утверждении принципа верховенства права. Именно через данный институт обеспечивается возможность защиты нарушенных прав и свобод от неправомерных действий как отдельных лиц, так и государственных органов либо иных субъектов.

Судебная защита – это одна из основных практических правовых гарантий, предполагающих «восстановление нарушенных прав, применение мер государственного принуждения к лицам или структурам, нарушающим или создающим угрозу правам и законным интересам граждан» [31, с. 164].

В свою очередь эффективность судебной защиты прав человека возможна лишь при условии институционального закрепления независимости судебной власти и реальной самостоятельности судей. В правовом государстве независимость судей выступает не их личной привилегией, а обязательным условием обеспечения и защиты прав и свобод граждан. Независимость судей рассматривается как базовое условие функционирования судебной системы, призванной гарантировать беспристрастное правосудие и максимальную охрану прав и свобод личности. Определяющим критерием независимости суда является его способность реально обеспечивать защиту личной свободы гражданина и эффективную охрану его прав. Между тем нужно отметить тот факт, что положение суда в современном обществе оценивается по-разному, что отражает как его сильные, так и слабые стороны. Такая ситуация, конечно, требует глубокого и всестороннего анализа, в котором большое значение имеет, по мнению автора, и история формирования различных судебных систем в процессе развития государства.

Как отмечал Лидер нации, Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон: «Истинным источником

национального самосознания является, прежде всего создание независимого государства, национальное единство, обращение к славному прошлому, сохранение цивилизации и культурного наследия наших предков, сохранение памяти о могучих личностях и великих сынах нации» [20, с. 704]. В этом контексте нельзя забывать, конечно, и об известнейших правовых прошлого, созданных ими правовых школах, которые сыграли огромную роль не только в создании государства таджиков но и способствовали его укреплению, развитию, защите от беззакония и произвола власть предержащих.

Обращение к правовым истокам и достижениям наших предков в эпоху глобализации интересов и столкновения цивилизаций является гарантией сохранения национальной идентичности и суверенитета страны. Как известно, в быстро меняющемся мире, развитие государства с помощью устойчивых экономических, правовых и культурных рычагов стремятся любыми путями «навязать» свои ценности развивающимся и слабо развитым государствам. В таких далеко не однозначных условиях независимые народы республики постсоветского пространства, с целью сохранения своей идентичности, обратились к своему прошлому, к истории своей государственности, своей культуры, искусства, своего права. И это обращение можно назвать судьбоносным. Благодаря ему, в условиях беспрецедентного конфликта интересов мировых держав, центральноазиатские народы, в том числе и таджики смогли защитить свою независимость. В итоге в Таджикистане было сформировано свое национальное законодательство, в котором были учтены практически все современные требования к правовой системе. Особое значение при этом придавалось вопросам организации независимой судебной системы, деятельности учреждений, осуществляющих правосудие, судебной защите прав и свобод граждан.

Степень изученности научной темы. Исследованию института основных прав и свобод человека и гражданина,

механизма их гарантирования и защиты, раскрытию теоретических аспектов права граждан на судебную защиту и выявлению проблем его реализации посвятили свои научные труды такие зарубежные ученые, Э.А. Адзинова [21, с. 13-18], А. Бергера [23, с. 106-108], С.Н. Братусь [24, с. 58-61], В.Б. Вершинина [25, с. 294-295], В.В. Виноградова [26, с. 4-10], Г.О. Гаджиев [27, с. 12-25], Г.Т. Ермошин [5, с. 219], С.В. Нарутто [9, с. 449], И.Л. Петрухин [12, с. 720], О.А. Снежко [33, с. 104-113], Ю.А. Тихомиров [17, с. 207], А. Шайо [35, с. 48-50], Б. Шлинк [36, с. 67-71], Б.С. Эбзеев [37, с. 11-13] и др.

Немалое внимание этой проблематике уделили и А.А. Абдуллоев [7, с. 104], Ю.А. Аззизода [1, с. 367], З. Ализода [3, с. 85], З.М. Алиев [7, с. 104], А.М. Диноршох [28, с. 18-22], З.Х. Искандаров [29, с. 71-74], Ш.Ф. Искандаров [13, с. 480], И.К. Миралиев (И.К. Мирализода) [13, с. 205], Б.М. Мукбилшоев [7, с. 104], М.Н. Назаров [7, с. 104], Е.С. Насриддинзода (Е.С. Насурдинов) [10, с. 352], Х.О. Оев [11, с. 256], Б.А. Сафарзода [13, с. 480], Дж. Садизода [32, с. 9-10], Р.Ш. Сотиволдиев (Р.Ш. Шарофзода) [14, с. 353] и др. написали статьи и отдельные работы.

Анализ работ названных выше ученых показал, что в них вопросы судебной защиты, как правило, рассматриваются в контексте защиты прав и свобод в процессуальных аспектах её реализации. Однако проблемы конституционно-правовой природы судебной защиты, определения её места в конституционно установленном механизме гарантирования прав и свобод человека и гражданина на основе разделения властей, выявления совокупности конституционно-правовых основ реализации этой защиты в науке конституционного права изучены недостаточно. Здесь до сих пор имеют место дискуссионные вопросы, которые требуют дальнейшего глубокого системного анализа. Именно этим вопросам и посвящена представленная автором диссертация.

Связь исследований с программами либо научной тематикой. Диссертация выполнена в рамках научно-исследовательского проекта кафедры прав человека и

сравнительного правоведения юридического факультета Таджикского национального университета на 2016-2020 учебные годы по теме «Теоретические проблемы формирования правовой системы Республики Таджикистан в условиях современности» и плана научно-исследовательских работ кафедры на 2021-2025 годы по теме «Теоретические проблемы развития правовой системы Республики Таджикистан в свете процессов глобализации».

ОБЩЕЕ ОПИСАНИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

Цель исследования. Основная цель диссертационного исследования заключается: в раскрытии сущности суда и конституционно-правовой природы института судебной защиты, а также в определении её функционального значения в механизме обеспечения основных прав и свобод человека и гражданина; в выявлении и обосновании особенностей формирования и функционирования механизма и гарантий судебной защиты в условиях независимости Таджикистана как в историческом, так и в современном аспектах.

Задачи исследования. Для достижения целей исследования необходимо было решить ряд конкретных задач, отражающих логическую последовательность исследования, в том числе:

- изучить историю личных прав: от древних времен до современности;
- проанализировать историю возникновения и развития института судебной защиты личных прав;
- изучить судебной защиты как вид государственной и правовой защиты, ее особенности, принципы и функции;
- анализировать правового регулирования судебной защиты прав и свобод человека и граждан: теоретические и практические проблемы;
- выявить судебных механизмов защиты прав человека;
- анализировать гарантий осуществления основных прав человека и гражданина на судебную защиту;
- определить роль судебной власти как гаранта защиты личных прав в Республике Таджикистан;

– разработать рекомендаций и предложений по совершенствованию существующих механизмов судебной защиты в Республике Таджикистан.

Объектом исследования является организованная система конституционных, международных и отраслевых правовых норм, регулирующих процессы формирования, обеспечения и защиты прав и свобод человека и гражданина в контексте организации судебной власти и ее осуществления.

Предмет исследования - система правоотношений, охватывающих процесс судебной защиты прав и свобод человека и гражданина.

Этап, место и период исследования (исторические рамки исследования). Исследовательский этап охватывает современный период развития Республики Таджикистан, а именно этап государственной независимости, в ходе которого постепенно укреплялась правовая система, в том числе судебная система и механизмы судебной защиты прав и свобод человека. В этот период судебная защита прав личности формировалась как важнейший элемент демократического и правового государства, а национальное законодательство в этой сфере развивалось в соответствии с международными стандартами.

Теоретическую основу исследования составляют, прежде всего, труды и выступления Основателя мира и национального единства – Лидера нации, Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона, в которых рассматриваются вопросы прав и свобод человека, их судебной защиты и укрепления судебной власти. Кроме того, исследование базируется на научных основах, предложенных таджикскими и зарубежными учёными, в которых рассматриваются правовые вопросы осуществления прав личности, порядок и условия судебной защиты прав, деятельность судебных органов. Важными источниками исследования также являются практические материалы судебных органов, опыт и анализ дел, а также архивы официальных документов, связанных с судебной практикой.

Методологической основой исследования является диалектический материализм как общий метод познания. В ходе исследования были использованы общенаучные методы, в том числе метод юридического анализа, сравнительно-правовой, историко-хронологический, абстрагирования, статистический, логический, моделирования, проектирования и др., которые охватили различные аспекты темы исследования и способствовали обоснованности, эффективности, качеству исследования и достоверности его результатов.

В процессе разработки диссертации были использованы нормы Конституции РТ, международно-признанные правовые акты, уголовное и административно-процессуальное законодательство РТ, решения Конституционного суда РТ, постановления Пленума Верховного суда РТ, правовые акты прокуратуры, а также законодательный опыт зарубежных стран. Указанные источники служат правовой основой исследования, оценки и анализа правовых аспектов судебной защиты прав и свобод личности.

Эмпирические предпосылки. Эмпирическую основу исследования составили монографии, научные и учебно-методические работы ученых-правоведов, анализ периодических публикации касающиеся обеспечения права личности на судебную защиту. Кроме того, в качестве важных источников для практического анализа механизма судебной защиты прав и свобод личности были использованы Конституции, законы, регулирующие права и свободы человека, и судебные акты.

Научная новизна исследования Научная новизна исследования определяется тем, что представленная диссертация является одним из первых научных исследований, проведенных в области судебной защиты прав и свобод личности в РТ, и заключается в эффективном изучении истории прав личности: от древних времен до наших дней, возникновения и развития института судебной защиты прав личности, анализе правового регулирования

судебной защиты прав и свобод человека и граждан, теоретических и практических проблемах. В исследовании анализируется комплексное развитие прав личности и эффективной судебной защиты, основанное на принципах свободы и равенства. Соответственно, права человека должны рассматриваться как высшее благо и реализовываться посредством существования соответствующих механизмов, развитию которых способствуют не только все ветви власти, но и общественные и международные институты. Кроме того, в диссертации представлены теоретические направления дальнейшего совершенствования судебной защиты прав и свобод личности в РТ, направленные на повышение ее роли в обеспечении и гарантировании прав и свобод личности с учетом современных проблем и тенденций развития верховенства права.

I. Предложения теоретического характера:

4. Судебная защита прав и свобод личности на исторической территории Таджикистана основывается на древних и богатых правовых традициях. Теоретические основы для формирования этой защиты, заложенные предками таджиков, сыграли свою роль в дальнейшей эволюции указанного права. В этом контексте особый интерес представляют и такие правовые документы древнеегипетской и арийской цивилизациях как Законы Хаммурапи и Декларация Кира Великого в которых четко и ясно были провозглашены нормы, касающиеся судебной защиты прав и свобод личности.

5. Право на судебную защиту – это не только часть системы гарантий прав и свобод человека, но и условие реализации всего комплекса основных прав. Оно является эффективным средством борьбы с административным произволом, правонарушениями и обеспечения законности в обществе. Поэтому это право должно действовать не в символической форме, а как реальный и доступный механизм, обладающий всеми материальными и процессуальными элементами. Судебная защита прав и свобод личности

является одной из важнейших задач современного таджикского государства. Это право распространяется не только на граждан Республики Таджикистан, но и на иностранных граждан и лиц без гражданства. Судебная защита прав и свобод личности входит в группу личных прав. Согласно правовому закреплению, судебная защита прав и свобод личности считается одним из основных прав.

6. Судебная власть выступает основным механизмом восстановления нарушенных прав. Осуществляя судебную защиту, государство реализует свою обязанность по охране прав и свобод личности: суд обеспечивает их восстановление, создаёт условия для их полноценного осуществления и устраняет незаконно возложенные на человека обязанности. Иными словами, разрешая споры, суд снимает с гражданина тяжесть сложных правовых вопросов и обеспечивает справедливость в правовых отношениях. Обоснована необходимость формирования комплексного организационно-правового механизма судебного рассмотрения нарушений прав и свобод граждан во всех видах судопроизводства — конституционном, гражданском, уголовном и административном, что обеспечивает целостность и согласованность системы правовой защиты.

II. Предложения практического характера:

4. На уровне диссертации сформулированы предложения, непосредственно направленные на развитие законодательства и судебную защиту прав и свобод личности, в том числе:

4.1. Рекомендуется законодательно закрепить право общественных объединений, правозащитных организаций и иных юридических лиц, выполняющих публичные функции, обращаться в суды всех уровней, включая Конституционный суд, в интересах своих членов или отдельных социальных групп. Это позволит активнее привлекать институты гражданского общества к защите прав и свобод граждан. Следует расширить охранительную роль суда в сфере уголовного судопроизводства, обеспечив эффективный

судебный надзор на всех стадиях расследования и разбирательства уголовных дел. Такой подход будет способствовать повышению доступа к правосудию, своевременно выявлять нарушения прав обвиняемых и потерпевших, а также укреплению гарантий законности на предварительном следствии и в суде;

4.2. Необходимо внести изменения в конституционные и иные нормативные акты для более чёткого закрепления функций, принципов и организационно-правовых форм деятельности судебной власти. Это укрепит её независимость, повысит эффективность и создаст дополнительные гарантии для защиты прав и свобод личности. Рекомендуется разработать и внедрить единую систему судебного рассмотрения нарушений прав и свобод граждан во всех видах судопроизводства — конституционном, гражданском, уголовном и административном. Это обеспечит согласованность действий судов и органов правосудия, ускорит процесс восстановления нарушенных прав и повысит доверие граждан к судебной системе;

4.3. Следует внедрить в национальную судебную систему принципы и механизмы, соответствующие международно признанным стандартам защиты прав человека. Это позволит Таджикистану эффективно выполнять международные обязательства и одновременно укреплять внутренние гарантии судебной защиты. Рекомендуется расширить доступ граждан к квалифицированной юридической помощи, включая создание специализированных центров бесплатной юридической поддержки и совершенствование механизмов участия адвокатов в процессах, связанных с защитой прав и свобод личности.

Теоретическая и практическая значимость исследования заключается в том, что совокупность выводов и предложений, изложенных в нем, всесторонне отражает сущность судебной защиты прав и свобод личности в правовой системе Республики Таджикистан, ее теоретико-

правовые аспекты, включая статус судебной власти, роль конституционных гарантий и условия обеспечения независимости судей. В диссертации рассматриваются вопросы, связанные с историей возникновения, становления и развития институтов судебной защиты в процессе формирования таджикской государственности. Исследование вносит определенный вклад в совершенствование теории конституционного и процессуального права.

Вместе с тем в работе рассмотрена проблема соответствия судебной практики требованиям конституционных норм и международных договоров о правах и свободах человека, предложены пути ее решения определены основные направления совершенствования судебного механизма защиты прав, личности в Таджикистане.

Практическая значимость исследования проявляется в умении использовать научные выводы и рекомендации автора, в том числе:

- в законотворческой деятельности, направленной на совершенствование правовых актов, регулирующих судебную защиту прав и свобод личности;

- в деятельности судебных и правоохранительных органов по обеспечению единообразного и правильного применения правовых норм, связанных с обращением лица в суд;

- при подготовке постановлений Пленума Верховного суда и иных инструкций высших судебных органов в целях исключения случаев противоречивого толкования в судебной практике;

- в учебно-методической деятельности, особенно в преподавании предметов «конституционное право», «судебное право и уголовный процесс», «права человека» и «международное право»;

- в научных и практических исследованиях по дальнейшему изучению теоретических и практических аспектов судебного механизма защиты прав и свобод человека в условиях развития правового общества.

Степень достоверности результатов. обеспечивается применением общенаучных методов (логического, аналитического, сравнительного, исторического) и специальных методов правового анализа. Доказательственную основу исследования составляют: детальный анализ норм Конституции РТ, международно-правовых актов, признанных РТ. процессуального законодательства и судебной практики страны, отечественной и зарубежной научной и учебной литературы, диссертаций, научных статей, а также опыта различных государств в области судебной защиты прав и свобод личности.

Полученные результаты подтверждены фактическим анализом и практическим опытом деятельности судебных органов и могут быть использованы в качестве основы для дальнейших научных и практических исследований в области права.

Соответствие диссертации паспорту научной специальности. Тема и содержание исследования соответствуют паспорту специальности 12.00.01 – Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве, утвержденному ВАК при Президенте РТ.

Личный вклад соискателя ученой степени выражается в научной новизне диссертационного исследования, научных положениях, представленных на защиту, в научных статьях, докладах диссертанта на международных и республиканских научно-практических конференциях. Стиль изложения и освещение проблем в диссертации также свидетельствуют о том, что работа написана соискателем учёной степени кандидата юридических наук.

Кроме этого, по результатам проведенного исследования лично автором разработан ряд теоретических и практических рекомендаций по совершенствованию правовых основ судебной защиты прав и свобод личности, повышению эффективности деятельности судебных органов и иных соответствующих структур по реализации соответствующих правовых норм.

Апробация и применение результатов диссертации. Диссертация обсуждалась на заседаниях кафедры прав человека и сравнительного права юридического факультета Таджикского национального университета и была рекомендована к защите. Основные положения и выводы по изученным проблемам были опубликованы автором в статьях автора, в рецензируемых журналах, ВАК при Президенте РТ, а также в других журналах и сборниках. Основные положения исследования докладывались на международных и республиканских научно-теоретических и научно-практических конференциях, в докладах.

а) международные:

–международная научно-теоретическая конференция «Проблемы и перспективы развития внешней торговли Республики Таджикистан в условиях ускоренной индустриализации» - доклад на тему «Гарантирование реализации конституционного права человека и гражданина на судебную защиту» (Душанбе, 2024);

–международная научно-практическая конференция «Юридическое образование – важный фактор укрепления национальной государственности» - доклад на тему «Право на судебную защиту и юридическую помощь» (25-26 апреля 2024 г.);

– международная научно-практическая конференция на тему «Правовое воспитание – важный фактор укрепления национальной государственности» – доклад на тему «Судебная защита – особая форма судопроизводства» (25-26 апреля 2024 г.).

б) Республиканские:

– Общеуниверситетская научно-теоретическая конференция профессорско-преподавательского состава и сотрудников Государственного юридического университета, посвященная «30-летию принятия Конституции Республики Таджикистан, «Провозглашению 2024 года Годом правового образования» и «Двадцатилетию преподавания и развития естественных, точных и математических наук в сфере науки и

образования» - доклад на тему «Судебная защита прав и свобод человека и гражданина» (2020-2040 гг.)), (Душанбе, 2024 г.);

– Республиканская научно-практическая конференция Института философии, политологии и права им. А. Баховаддинова Национальной академии наук Таджикистана, посвященная 30-летию Маджлиси Оли Республики Таджикистан «Актуальные вопросы законодательной деятельности в Республике Таджикистан» - доклад на тему «Роль судебной власти в обеспечении конституционных прав и свобод человека и гражданина» (Душанбе, 25.02.2025 г.).

Публикации по теме диссертации. По теме диссертационного исследования опубликовано 13 статей, в том числе 5 из них в научных журналах, рекомендованных ВАК при Президенте Республики Таджикистан и 8 статей были опубликованы в других научных изданиях.

Структура и объем диссертации. Диссертационная работа состоит из списка сокращений или условных обозначений, введения, трех глав, включающих шести параграфов, заключения, рекомендаций по практическому использованию результатов исследования, списка использованной литературы (список использованной литературы) и списка научных публикаций соискателя ученой степени, общий объем диссертации составляет 180 стр.

ОСНОВНЫЕ ЧАСТИ ИССЛЕДОВАНИЯ (КРАТКОЕ ИЗЛОЖЕНИЕ)

Во введении диссертации обосновывается актуальность темы, определяется степень её изученности, формулируются цель, задачи, объект и предмет исследования, говорится о теоретической базе работы, ее методологии, научной новизне, значимость и достоверности результатов, личном вкладе автора, апробации и внедрении полученных выводов, приводятся сведения об основных публикациях, структуре и объеме работы.

Первая глава научной диссертации называется «Судебная защита прав и свобод личности в историческом

процессе». В ней анализируется историческое развитие прав человека, возникновение и становление института защиты прав человека, а также особенности, принципы и функции судебной защиты.

В первом параграфе **«История личных прав: от древности до наших дней»**, автор обращается к изучению процесса формирования личных прав человека с древнейших времен и вплоть до современности. Причем этот анализ базируется на известных исторических источниках, что имеет большое значение для обоснования рассматриваемых автором проблем. Отмечается, что развитие прав и свобод человека происходило в разные исторические периоды в зависимости от форм общежития определенных исторических условий, социальных и политических факторов, изучение и правильное понимание которых позволяет глубже вникнуть в природу этих прав и понять их обусловленность временем. Обращается внимание на то что в процессе реализации прав человека и свобод в ту или иную эпоху некоторые человеческие взаимоотношения, правила и моральные установки утрачивали свою ценность, а это влекло за собой и смену требований к правам и свободам. Именно для того чтобы разобраться в этих сложных процессах, автор и попытался охватить в своей работе такой большой исторический период. Такой подход позволяет гораздо лучше понять функциональное назначение прав человека.

По мнению автора, первое признание прав человека произошло еще в период родового строя и первобытной общины, когда каждый ее член обязан был уважать права других, оказывать помощь и поддержку своим соплеменникам. В эту эпоху люди обладали естественными правами, среди которых можно назвать право на жизнь, право на брак, право на охоту, право на участие в племенных и родовых собраниях, право на жилище, имущество, традиции, религиозные обряды и право детей на обеспечение и защиту жизни. Однако эти права в то время не были полностью гарантированы, и их защита обеспечивалась либо личной

борьбой, либо ограниченным числом людей племени. Таким образом, права человека начали формироваться в период перехода от неэкономических семей (семей, не объединявшихся и не владевших имуществом) к экономическим семьям. Выраженные в своих ранних формах, эти права функционировали в границах сосуществования общин, родов и племён.

Далее автор отмечает, что развитие прав личности в истории человечества происходило преимущественно в двух направлениях: 1) государственном (позитивном) – когда права человека закреплялись в официальных правовых источниках и государственных документах и признавались правовыми нормами; 2) духовно-культурном – когда права человека формировались и оценивались в учениях философов, обосновывались в различных концепциях политической, правовой и этической мысли. Особенно продвинулись здесь римские юристы тем не менее созданное ими римское право не решало в полной мере проблем правами и свободами человека. Это объяснилось, в частности, и историческими реальностями экономического, социального и политического характера. Жизнь людей подчинялась достаточно жесткими законами, которые делили людей свободных и несвободных. К несвободным относились рабы, которых покупали как товар и лишали всех прав. Рождавшиеся у них дети также были обречены на рабство.

Второй параграф **«История возникновения и развития института судебной защиты прав личности»**. В нем рассматриваются основные этапы развития феномена судебной защиты прав личности.

Защита прав человека как сознательного существа берет свое начало в Древнем Вавилоне - с создания Кодекса Хаммурапи. Данный закон обеспечивал защиту различных прав и свобод человека, включая поддержку бедных, справедливость в брачных отношениях и регулирование торговли. В дальнейшем идеи прав и свобод развивались в цивилизациях Древней Греции, Рима и Персии, где появились

некоторые правовые нормы, ограничивавшие власть правителей и защищавшие интересы граждан.

Так, в Древней Греции в трудах выдающихся философов и политиков дискуссии и идеи, связанные с правами человека, занимали особое место. Здесь автор называет таких известнейших мыслителей как Солон (638–559 гг. до н.э.), Пифагор (VI в. до н.э.), Гераклит (конец VI в. – начало V в. до н.э.), Демокрит (V–IV вв. до н.э.), Протагор (481–411 гг. до н.э.), Сократ (469–399 гг. до н.э.), Платон (427–347 гг. до н.э.), Аристотель (384–322 гг. до н.э.) и Эпикур (341–270 гг. до н.э.). Указанные мыслители внесли ценный вклад в формирование человеческого понимания прав человека. Эти философы и мыслители были одними из первых, кто признал человека сознательным существом, творцом и проводником истории. В своих трудах они постоянно подчеркивали ценность и достоинство человека. В основе их идей лежали понятия справедливости, свободы, равенства и естественного права, которые впоследствии легли в основу формирования идей о правах человека в западной и мировой цивилизации. Ярким воплощением учений о правах и свободах гражданина стал период древнеафинской демократии (вторая половина V века до н.э.) Так гражданином Афин мог стать и считался человек, родившийся у афинских родителей.

Изучение истории становления института защиты прав человека показывает, что в прошлом этот вопрос рассматривался скорее в контексте обеспечения жизни будущих поколений и сохранения населения. Например, в Спарте позволялось лишать жизни больных детей. То, что дети в Древней Греции были абсолютно бесправны, подтверждается и некоторыми высказываниями великого Платона, который писал о незаконнорожденных и больных, слабых детях, родившихся у пожилых родителей, что они не должны жить.

Автор считает, что развитие римского права в области защиты личных прав, в том числе посредством судебных

механизмов, имело большое значение для становления института защиты прав. Большинство принципов римского права сохранили свои позиции с незначительными изменениями было закреплено в современных международных и национальных правовых актах. В частности, это положения, касающиеся лишения родительских прав и дееспособности в частных отношениях.

Что касается истории права таджикского народа то следует отметить, его выдающиеся представители внесли свой неоценимый вклад в формирование и развитие института защиты прав и свобод человека, истоки которого автор видит еще в зороастризме. С распространением же ислама на территории исторического Таджикистана начался новый этап в становлении государственности и правовой системы таджиков. Именно в этот период исламскими правоведами были сформулированы основные правовые конструкции, касающиеся обеспечения защиты личных интересов человека и регулирования общественных отношений, о нем очень подробно говорится в диссертации.

В XX веке начался новый этап в развитии защиты прав и свобод человека с принятием универсальных документов. В этот период были созданы международные организации и институты, стремящиеся к совместной защите и отстаиванию прав и свобод человека и гражданина. Однако этот прогресс в защите прав человека был обречен на провал в начале XX века. Ради личных интересов сверхдержавы втянули человеческое общество в Первую мировую войну. Человечество понесло огромные человеческие и материальные потери в этой войне, что привело к тому, что государства оказались не в состоянии в одиночку восстановить мир на Земле. Поэтому возникла необходимость в создании универсального органа, способного обеспечить глобальную стабильность и защиту прав человека. Лига Наций была создана международным соглашением после Первой мировой войны и стала одним из новых механизмов международного сотрудничества в целях обеспечения мира и

безопасности во всем мире. Государствами-основателями, сыгравшими решающую роль в создании Лиги Наций, были преимущественно страны, активно участвовавшие в Первой мировой войне.

Поощрение и защита прав человека являются одним из важнейших направлений деятельности ООН. Устав Организации Объединенных Наций обязывает все государства-члены уважать и защищать права и свободы человека без какой-либо дискриминации.

Среди всех существующих механизмов защиты прав человека международные механизмы считаются ключевыми. Это обусловлено тем, что в современных условиях международная защита прав и свобод человека является одной из сложнейших проблем, имеющих различные правовые, политические и социальные аспекты.

XX век ознаменовался формированием широкой системы международной защиты прав и свобод человека. Принятие ряда важных нормативных документов и деклараций, включая Всеобщую декларацию прав человека (1948 г.) и Европейскую конвенцию о защите прав человека и основных свобод (1950 г.), заложило прочную основу для укрепления судебной защиты прав.

Всеобщая декларация прав человека стала первой попыткой международного сообщества добиться всеобщего признания права на свободу, равенство и достоинство и вдохновила последующие механизмы правовой защиты. Эти международные документы составляют основу судебной защиты прав человека и по сей день выступают обязательными для всех стран мира стандартами.

В третьем параграфе первой главы - **«Судебная защита как вид государственно-правовой защиты: характеристика, принципы и функции»** автор обращается к анализу таких правовых категорий, как «защита», «охрана», «гарантия» и «обеспечение», каждая из которых в юридической науке и действующем законодательстве имеет

свое значение, но в то же время тесно связаны между собой по смыслу.

Деятельность человека, с точки зрения права, имеет очень сложную природу и характеризуется многогранным составом действий. При определенных обстоятельствах эта деятельность нуждается в государственной охране и правовой защите. Причем государственная охрана как вид деятельности органов и структур государственной власти, а также иных субъектов, наделённых правовыми полномочиями, рассматривается как неотъемлемая часть общегосударственного механизма. Её основная задача заключается прежде всего в обеспечении правовой безопасности и защите интересов личности, общества и государства в рамках установленных законодательных норм.

В свою очередь известный российский правовед В.М. Капицын, анализируя понятие «защита прав» трактует его как «деятельность, направленную на восстановление нарушенных прав и компенсацию последствий причиненного вреда» [6, с. 140], и это компенсация может выражаться в различных формах. Например, это может быть восстановление нарушенного права, выплата определенных сумм за физический, моральный, материальный или профессиональный вред, причиненный лицу в результате правонарушения или бездействия. Другой российский ученый - правовед З.В. Попов в понятие «защита прав» включает «механизм принудительной реализации прав и свобод человека и гражданина, которая обеспечивается органами местного самоуправления, общественными объединениями и гражданами с использованием соответствующих методов» [38, с. 9].

Судебная защита является особой формой государственной защиты, осуществляемой судом как самостоятельной ветвью власти. Её центральным элементом выступает право каждого на обращение в суд. В соответствии с теорией государства и права, обязанность государства признавать, соблюдать и охранять права и свободы личности

связана с его ответственностью перед обществом и гражданами. Для выполнения этой обязанности необходимо формирование комплексной системы гарантий, обеспечивающей реальное осуществление основных прав человека.

Такие отечественные учёные-правоведы, как А.Г. Холикзода, Б.А. Сафарзода, Э.С. Насриддинзода, М.А. Махмудов, Р.Ш. Шарофзода, Ш.М. Исмоилов, У.А. Азиззода, И.К. Мирализода, Дж. Саадизода, Ш.Ф. Искандаров, С.Ш. Шарифзода, З.Х. Зокирзода и другие также глубоко и обстоятельно рассмотрели вопросы об охране и защите прав личности, общества и государства в своих работах, к которым автор обращался в своем исследовании.

Изучая эти работы, диссертант пришел к выводу, что в Таджикистане необходимо ускорить процесс реформирования судебной системы и совершенствования института судебной защиты, причем не только с учетом технико-юридических аспектов этой защиты, но и социальных, политических и экономических измерений, происходящих в государстве. Здесь следует подчеркнуть, что эти реформы по сути являются индикатором отношения государства к человеку и его правам, отражают уровень демократизации государственности.

Вторая глава диссертационного исследования - **«Развитие регулирования и гарантий реализации основного права человека и гражданина на судебную защиту»** посвящена анализу правового регулирования института судебной защиты прав и свобод личности, изучению судебных механизмов охраны прав человека, а также изучению гарантий реализации данного конституционного права. Особое внимание уделяется рассмотрению судебных органов как основных гарантов защиты прав личности в Республике Таджикистан.

В первом параграфе второй главы - **«Правовое регулирование судебной защиты прав и свобод человека и гражданина: теоретические и практические проблемы»**

диссертант подробно анализирует вопрос о фундаментальном конституционном соотношении прав и свобод человека и гражданина и проблемах их конкуренции приобретает одних прав над другим. Право человека и гражданина на судебную защиту декларируется в Конституции государства, но трактуется оно учеными – правоведами по-разному. В данном случае необходимо разъяснение конституционно-правового содержания указанного права.

Базовое право человека и гражданина на судебную защиту, которая является основной миссией следует рассматривать как сложное социально-правовое явление, характеризующееся двусторонней диалектической природой, т.е. при его анализе нужно учитывать, как объективный, так и субъективный его аспекты. При этом исследования, посвящённые конституционному праву на судебную защиту, должны основываться на едином категориально-понятийном аппарате.

Изучению конституционного соотношения прав и свобод человека и гражданина ограничениям и их уделено достаточное внимание в трудах зарубежных авторов, в частности, Р. Алекси [2, с. 192], Г. Л. А. Харта [18, с. 302], С. Цакиракиса [34, с. 52], А. Шаё [35, с. 5], С. В. Наруто [9, с. 499], Д.Г. Шустрова [19, с. 600]. В отечественной юридической науке подобных исследований до сих пор пока не проводилось, хотя некоторые авторы затрагивали эту проблему в общем контексте своих научных работ.

В Республике Таджикистан вопрос об основаниях, пределах и критериях ограничения конституционных прав и свобод решается в ст. 14 Конституции РТ следующим образом: «Ограничения прав и свобод человека и гражданина допускаются лишь в целях обеспечения прав и свобод других лиц, общественного порядка, защиты основ конституционного строя, государственной безопасности, обороны страны, общественной нравственности, здоровья населения и территориальной целостности республики».

Далее автор пишет о том, что в правовой системе демократического государства права на судебную защиту, как одна из ключевых основополагающих гарантий прав и свобод человека и гражданина, рассматривается не только как средство обеспечения реализации иных прав, но и как индикатор реального уровня защищённости личности в обществе. Эффективность действия этого права зависит прежде всего от качества правового регулирования, независимой деятельности судебной системы. В Таджикистане эти положения четко соблюдается, соответственно, можно говорить об устойчивом развитии в республике судебного механизма защиты прав отвечает требованиям времени и интересам современного общества.

В этом подразделе диссертант предлагает практические рекомендации по совершенствованию законодательства РТ в целях укрепления механизма судебной защиты основных прав и свобод человека и гражданина:

1. Совершенствование национального процессуального законодательства РТ путем введения четких норм о возможности непосредственного применения конституционных актов судами, в том числе путем включения специальных статей в процессуальные кодексы (уголовный, гражданский и административный), позволяющих суду ссылаться на Конституцию и определять порядок и условия ее применения, является необходимым и своевременным шагом.

2. Запуск государственной программы правового просвещения населения, направленной на повышение уровня правосознания граждан, понимание роли суда в защите прав и свобод, а также на преодоление психологических барьеров при обращении в суд. Реализация данной программы возможна во взаимодействии с Омбудсменом, Министерством образования и науки, средствами массовой информации и общественными организациями.

3. Создать в РТ Национальный совет по мониторингу реализации права на судебную защиту, задачей которого будет анализ препятствий к реализации этого права, оценка

исполнения судебных решений и предоставление конкретных рекомендаций по дополнительным реформам. В состав Совета могли бы войти представители парламента, Конституционного суда, прокуратуры и гражданского общества.

Во второй параграфе второй главы - **«Судебные механизмы защиты прав человека»**, диссертант обращается к анализу системы тех средств и факторов, которые способствовали формированию благоприятных условий для практической реализации прав и свобод личности. В научной юридической литературе, посвященной реализации прав человека, подчёркивается, что в сфере защиты личности судебная власть играет ключевую роль, и именно судебная защита выступает наиболее распространённым и надёжным способом охраны прав и свобод. В науке отмечается, что «механизм защиты прав человека, как постоянно совершенствующая система правовых норм, средств и мер, должен разрабатываться с учетом возможного предупреждения нарушений прав человека» [16, с. 161].

Если говорить о механизме защиты прав и свобод человека и гражданина более подробно то, в науке ученые [22, с. 364] включает в нем следующие элементы: публичные нормы (моральные и правовые); правовую деятельность субъектов; гласность (гласность); общественное мнение; гарантии и средства обеспечения прав; процессуальные и институциональные процедуры; ответственность и подотчётность; систему контроля и рассмотрения правонарушений.

Таким образом, основной целью судебной защиты прав и свобод человека является обеспечение соблюдения, эффективной и беспристрастной реализации прав и законных интересов граждан и юридических лиц в рамках общественных правоотношений, что в свою очередь будет способствовать обеспечению стабильности правового порядка и укреплению основ социальной справедливости в стране.

Защита прав и свобод человека и гражданина посредством судебной власти является неотъемлемой частью правового механизма защиты прав человека и выступает основным направлением осуществления судебного правосудия и обеспечения соблюдения основных прав. Суд, являясь центральным звеном системы государственной власти, играет важнейшую роль в восстановлении нарушенных прав, предотвращении произвола государственных органов и обеспечении социальной справедливости. Право на судебную защиту, включающее право на обжалование незаконных действий или бездействия государственных органов, должностных лиц и иных должностных лиц, гарантируется Конституцией и законодательством Республики Таджикистан.

Учитывая это, можно сделать вывод, что механизм судебной защиты прав и свобод человека следует рассматривать не только как действенный элемент судебной власти, но и как прочную основу верховенства права, гарантию реализации общечеловеческих ценностей прав человека.

Третий параграф второй главы называется **«Гарантии реализации основных прав человека и гражданина на судебную защиту»** и посвящён он изучению правовых и институциональных гарантий по защите прав личности, закреплённых в национальном и международном праве. Эти гарантии рассматриваются как главный элемент системы правосудия и защиты прав личности. Конституционное право на судебную защиту обеспечивает каждому человеку возможность в случае нарушения его прав обратиться в суд для их восстановления.

В Конституции Республики Таджикистан, как и в конституциях ряда других государств, права и свободы человека признаны высшей ценностью, которым гарантируется судебная защита, т.е. права и свободы реализуется через систему судебных органов, деятельность правовых и правоохранительных институтов и органов.

Особое значение в этом контексте имеет ст. 17 Конституции РТ, закрепляющая принцип равенства всех перед законом и судом. Государство гарантирует каждому равные права и свободы, независимо от национальности, расы, пола, языка, вероисповедания, политических убеждений, социального положения, образования или имущественного статуса.

Таким образом, при нарушении этой статьи любой человек и гражданин, может обратиться в суд за защитой и требовать рассмотрения своего обращения в кратчайшие сроки. Из этого следует, что конституционные гарантии в таджикистане реализуется при возникновении различных противоправных ситуации.

В науке имеется точки зрения согласно которой «термин «гарантия» рассматривается как элемент правовой системы; отождествляется с другими понятиями, а именно, мерами правовой защиты с юридической ответственности. С другой стороны, как самостоятельная категория, имеющая свои особенности, объект воздействия, структуру, систему, способы реализации, а также в аспекте формы определенной совокупности конституционных норм» [5, с. 56-59].

Признание прав и свобод человека и гражданина в качестве высшей ценности (ст. 5 Конституции РТ) служит прочной основой для эффективного функционирования государственных институтов и упорядочения общественных отношений. Гарантии их реализации закреплены, как уже отмечалось выше, в Конституции и получают дальнейшее развитие в системе нормативных правовых актов. Эта норма ст. 5 является краеугольным камнем всей системы обеспечения и охраны прав, отражая конституционную обязанность государства гарантировать их реализацию. В этом процессе участвуют все компетентные органы государственной власти и соответствующие учреждения Таджикистана, что свидетельствует о нем как о государстве правовом и демократическом.

Третья глава диссертации под названием **«Судебная власть – основа обеспечения защиты прав личности в Республике Таджикистан»** посвящён анализу признания ценности, верховенства и неприкосновенности прав и свобод человека и гражданина в системе судебной власти. После обретения независимости Таджикистан, как формирующееся правовое и демократическое государство, присоединилась к ряду авторитетных международных организаций и признала обязательность международно-правовых актов в сфере защиты прав и свобод личности. В этом контексте право на судебную защиту было закреплено в национальном законодательстве и в итоге граждане могут обращаться в государственные судебные органы при нарушении их прав и свобод. Данная норма предоставляет каждому гражданину, независимо от гражданства и правового статуса, возможность требовать защиты своих нарушенных прав и законных интересов.

Согласно ст. 31 Конституции РТ, граждане имеют право обращаться в государственные органы как индивидуально, так и коллективно. Как видим судебная власть особая роль отводится: она выступает главным институтом правосудия и обеспечивает условия для эффективной защиты конституционных прав и свобод человека и гражданина. Права человека в гражданском обществе имеют особые характеристики, определяющие их специфический правовой статус. При этом право на судебную защиту не ограничивается лишь возможностью обращения в суд: оно охватывает участие лица в процессе защиты своих прав, доступ к правосудию и получение квалифицированной юридической помощи, необходимой для их полноценной реализации.

Исходя из вышеизложенного право на защиту можно трактовать как совокупность полномочий и возможностей, создающих условия для того, чтобы лицо могло добиваться восстановления с помощью суда, других проволоченных органов и организаций. При этом, по мнению Садизода Дж. «в

системе национальных подходов к защите прав человека место и роль судебной власти уникальными» [157, с. 9-10], потому что именно судебной защите и отдается приоритет в обществе при разрешении конфликтных ситуаций.

Таким образом, защита прав и свобод человека стала определяющим ориентиром демократических реформ в Таджикистане, направленных на обеспечение достойных условий жизни населения. В период независимости в республике были сформулированы основные принципы государственной политики в этой сфере: признание личности, её прав и свобод высшей ценностью, приверженность международным стандартам, соблюдение международных обязательств и развитие сотрудничества с мировым сообществом в области защиты прав и свобод.

Обосновано, что право на судебную защиту является одним из основных принципов правового государства и демократического общества. Это право регулируется Конституцией и международными договорами о правах человека и обеспечивает реализацию других прав и свобод. Гарантии права на судебную защиту проявляются не только в праве на обращение в суд, но и в возможности участвовать в судебном разбирательстве, получать юридическую помощь и обращаться в вышестоящие судебные инстанции. Эти гарантии формируются на материально-правовом, процессуально-правовом, экономическом, политическом и организационном уровнях. Независимый суд, недоступность для внешнего давления и соблюдение принципов правосудия, включая сроки привлечения к уголовной ответственности, применение более мягкого закона и запрет повторного наказания за одно и то же преступление, являются важными основами обеспечения правосудия.

Программы судебно-правовой реформы, принятые по инициативе Лидера нации, направлены на укрепление судебной системы, повышение качества правосудия, упрощение процедур и расширение доступа к судебной защите. Право на судебную защиту не ограничивается во всех

случаях, даже в чрезвычайных ситуациях, и является абсолютным. Оно признано одним из основных процессуальных прав, защищаемых законом и международными нормами.

На основе проведенного анализа, диссертант выдвинул ряд практических рекомендаций, которые могут быть использованы при совершенствовании законодательства и обеспечении эффективного функционирования судебной системы по защите прав и свобод человека и гражданина.

Заключение

Анализ научных источников свидетельствует о том, что институт судебной защиты является одним из центральных элементов современной системы конституционных гарантий реализации прав и свобод человека и гражданина. Обеспечение и охрана законных интересов личности возможны исключительно в условиях правового государства. При этом государство, формально закрепив право каждого гражданина на обращение в суд, обязано реально выступать гарантом его практической реализации.

Судебная защита занимает ключевое место в системе государственной охраны прав и свобод личности, реализуемой через судебную власть. Выделение этой власти в самостоятельную государственную функцию было продиктовано необходимостью обеспечения именно реального и эффективного осуществления прав человека и их защиты. Таким образом, судебная власть, обладая институциональной самостоятельностью, обеспечивает восстановление нарушенных прав и справедливое разрешение общественных конфликтов. Но здесь возникает множество проблем, часть из которых автор решил в своем исследовании, а другая часть еще ждет своего решения в силу своей дискуссионности и взаимосвязи с тем областями права, которые не относятся к теме диссертационной работы.

Защита прав и свобод человека и гражданина в судебной системе способствует разрешению правовых споров, потому

что суд детально изучает все доказательства, заявления всех участников процесса. Каждый судебный орган обладает специфическими полномочиями, которые определяются соответствующими законами. Одним из условий эффективной правовой и материально-правовой судебной защиты является доступность. Всеобъемлющий характер судебной защиты означает, что предметом судебного исследования являются все решения, действия и бездействие органов государственной власти и местного самоуправления.

Главной особенностью судебной защиты является то, что к ней может прибегнуть неограниченное число лиц.

Судебное производство может быть признано эффективным механизмом защиты прав и свобод человека и гражданина только в том случае, если оно соответствует нормам судебного правосудия и основано на конституционных принципах состязательности и равноправия сторон. Право на судебную защиту, в свою очередь, выступает общей гарантией реализации всех основных прав и свобод человека и гражданина и является неотъемлемой частью правовой системы правового государства.

Первым крупным достижением независимости Таджикистана стало признание прав и свобод человека и гражданина на конституционном уровне как высшей ценности и причем защищаются они всеми ветвями государственной власти, включая судебную. В этот период право на судебную защиту выступает гарантией всех конституционных прав и свобод.

Организационно-правовые формы осуществления судебной власти регулируются конституционными нормами, правосудием и судебным контролем, которые реализуются в различных процессуальных формах. В настоящее время эффективность судебной власти в выполнении своих функций в государственном механизме зависит от организационных и функциональных принципов её осуществления. В процессе своего исследования автор проанализировал особенно

актуальные проблемы, касающиеся защиты прав и свобод человека и гражданина и пришел к следующим выводам:

1. Права человека являются не только продуктом западной цивилизации, но и результатом исторической эволюции различных культур. Их корни следует искать в первобытной морали, обычаях и духовных ценностях древних народов. Такие документы, как Кодекс Хаммурапи, Декларация Кира и право Древнего Египта, несмотря на свою примитивность, содержат важные элементы признания и защиты прав личности. Греческие философы и римские юристы, разрабатывая и описывая ключевые правовые понятия (равенство, справедливость, свобода, собственность и др.), заложили основу для дальнейшего развития прав человека.

2. Национальное законодательство должно разрабатываться на основе исторических правовых ценностей и иметь логическую связь с историей таджикского права. Необходимо преподавать историю развития прав человека в школах и вузах с учётом восточных и национальных источников. Необходимо шире использовать идеи отечественных философов (Фараби, Балхи, Сино, Носири Хусрава и др.) при обосновании статей Конституции и отраслевого законодательства. В этой связи предлагается создать специальный научный центр при Национальной академии наук или Национальном университете Таджикистана для изучения, сохранения и разработки правовых рекомендаций, связанных с национальным правовым наследием таджиков.

3. Институт судебной защиты имеет глубокую культурно-правовую историю, формирование которой является не только порождением государственно-правовых систем Древнего Египта, Древней Греции и классического Рима. Его истоки кроются в религиозно-нравственных традициях восточных цивилизаций, включая зороастрийское учение и исламские нормы. Можно сказать, что концепция защита прав человека, как нравственный принцип, имела

место в духовных и социальных основах всех обществ и не является «западным» явлением.

4. Развитие судебной защиты прав прошло путь от примитивных форм (указы правителей, система семейных судов и самооправдания), до формирования особой структуры в международном праве, в частности через Организацию Объединенных Наций, Европейский суд по правам человека и международные договоры. Такие изменения свидетельствуют о растущей роли государства и международного сообщества в регулировании общественных отношений.

5. Гармонизация национального законодательства с международными стандартами должна стать приоритетным направлением государственной правовой политики. В частности, реализация положений Конвенции о правах ребенка и Пактов 1966 года должна обеспечиваться не только в законодательстве, но и на практике.

6. Укрепление сотрудничества с международными органами по мониторингу соблюдения прав человека, такими, как Комитет по правам человека и Комитет по ликвидации всех форм дискриминации, имеет важное значение для проведения систематической оценки выполнения международных обязательств и принятия мер по устранению выявленных недостатков.

7. Совершенствование национального процессуального законодательства РТ путем введения четких норм о возможности прямого исполнения конституционных актов судами, в том числе путем включения специальных статей в процессуальные кодексы (уголовный, гражданский и административный), позволяющих суду ссылаться на Конституцию и определять порядок и условия ее исполнения, является необходимым и своевременным шагом.

8. Возрастает актуальность принятия государственной программы по правовому просвещению населения, направленной на повышение уровня правосознания граждан, понимание роли суда в защите прав и свобод, а также на преодоление психологических барьеров при обращении в суд.

Реализация этой программы возможна совместно с Уполномоченным по правам человека, Министерством образования и науки, средствами массовой информации и общественными организациями.

9. В республике необходимо создать Национальный совет по мониторингу реализации права на судебную защиту, задачей которого будет анализ препятствий к реализации этого права, оценка исполнения судебных решений и выработка конкретных рекомендаций по дополнительным реформам. Данный совет может быть создан с участием представителей парламента, Конституционного суда, прокуратуры и гражданского общества.

10. Анализ исторических и современных правовых источников показывает, что право на судебную защиту реализовалось и реализуется сегодня посредством деятельности независимых органов, в частности Конституционного суда.

11. Учитывая наличие неопределенности в механизме реализации права человека на судебную защиту, представляется необходимым внести изменения в Конституцию и процессуальное законодательство, которые бы способствовали точному и ясному определению объема, содержания и формы реализации этого права.

12. Создание специализированных судов (административных, налоговых, ювенальных и др.), с сохранением историко-правовых особенностей судебной системы; совершенствование судопроизводства в целях устранения судебных ошибок и расширения доступа к правосудию; повышение правового статуса судей, обеспечение независимости, прозрачности, профессиональной этики и противодействие коррупции в судебной среде; повышение уровня правовой культуры и судебной практики в обществе с учетом принципов государственного права и уважения верховенства права; внедрение современных информационных технологий в судебный процесс, рассматриваются как важный фактор повышения доступности

правосудия. При этом укрепление системы исполнения судебных актов путем разработки специального законодательства (например, Исполнительного кодекса), повышение правового статуса исполнительной службы и установление эффективных форм судебного контроля на стадии исполнения решений являются необходимыми мерами для обеспечения реальной защиты прав и свобод человека.

13. В условиях независимости Республики Таджикистан большое имеет научное, культурное и юридическое значение имеет изучение истории политической и правовой мысли прошлого, в том числе выявление исторических условий формирования и развития идей и теорий правового государства, национального государства, разделения государственной власти и т.д.,

В целом механизм судебной защиты прав и свобод человека следует рассматривать не только как действенный элемент судебной власти, но и как прочную основу правового государства, гарантию реализации общечеловеческих ценностей и прав.

РЕКОМЕНДАЦИИ ПО ПРАКТИЧЕСКОМУ ИСПОЛЬЗОВАНИЮ РЕЗУЛЬТАТОВ ИССЛЕДОВАНИЯ

1. Законодательство должно предоставлять организациям и юридическим лицам, выполняющим важные публичные функции, право обращаться в суд, в том числе в Конституционный Суд, в интересах своих членов или групп за защитой основных прав и свобод. Закрепление в конституционных законах оснований и условий такого обращения юридических лиц позволит правозащитным организациям и иным общественным объединениям активно участвовать в защите прав граждан.

2. Защитительная роль суда в уголовном судопроизводстве должна быть усилена в целях обеспечения полной защиты прав личности на стадии предварительного расследования и следствия. Необходимо совершенствовать многогранную процессуальную деятельность судов по

уголовным делам, поскольку судебный контроль с начала расследования до окончания судебного разбирательства имеет решающее значение для обеспечения доступа к правосудию и предотвращения нарушений прав обвиняемого.

3. Ограничения права на судебную защиту прав и свобод человека и гражданина правомерны лишь в случаях, соответствующих конкретным требованиям закона. Ограничения в данной сфере считаются правомерными, если: такие ограничения признаны и официально подтверждены Конституционным Судом; в отношении этих ограничений выработана и принята правовая позиция Конституционного Суда об их допустимости; в случае, если ограничение не было рассмотрено Конституционным Судом и действует презумпция соответствия закона Конституции (конституционная презумпция).

4. Любой суд, рассматривающий вопросы прав человека, должен быть беспристрастным и независимым. Только при таких условиях суд может справедливо рассмотреть дело и установить истину. В противном случае, если судья и народные советники имеют личные интересы, установление истины и обеспечение судебной справедливости будут невозможны.

НОМГУИ АДАБИЁТ (МАЪХАЗҲО)

I. Монографияҳо, китобҳои дарсӣ, васонти таълимӣ:

1. Азизов, У.А. Эволюция институтов преступления и наказания на территории исторического и современного Таджикистана: историко-правовое исследование [Текст]: монография / У.А. Азизов. – Душанбе: Андалеб-Р, 2015 – 367 с.

2. Алекси, Р. Бергман В. Понятие и действительность права (ответ юридическому позитивизму) [Текст] Пер. с нем: / Ф. Кальшойер, А. Лаптев – М.: Инфотропик Медиа, 2011. – 192 с.

3. Ализода, З. Тафсири Қонуни ҚТ «Дар бораи ваколат оид ба ҳуқуқи инсон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» [Матн] / З. Ализода. – Д., 2009. – 85 с.

4. Безуглов, А.А., Солдатов С.А. Конституционное право России [Текст] / А.А. Безуглов, С.А. Солдатов. – М., 2001. Т. 1. – 831 с.

5. Ермошин, Г.Т. Статус судьи в Российской Федерации: Социально-правовые аспекты [Текст]: монография / Г.Т. Ермошин. – М.: РАП, 2010. – 219 с.

6. Капицын, В.М. Права человека и механизмы их защиты [Текст] / В.М. Капицын. – М., 1998. – 140 с.

7. Конституционный суд Республики Таджикистан [Текст]: становление и деятельность / З.М. Алиев, А.А. Абдуллаев, Б.М. Мукбилшоев, М.Н. Назаров; под ред. З.М. Алиева. – Душанбе: Хумо, 2005. – 104 с.

8. Кутафин О.Е. Основы государства и права [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.livelib.ru/book/1000699384-osnovy-gosudarstva-i-prava-oleg-kutafin2000г>. 640 стр (дата обращения: 01.05.2024)

9. Нарутто, С.В., Павликов С.Г. Конституционное право России [Текст]: учебник / С.В. Нарутто, С.Г. Павликов. – Москва: Юстиция, 2023. – 499 с.

10. Насурдинов, Э.С. Правовая культура [Текст]: монография / Э.С. Насурдинов [отв. Ред. Ф.Т. Тахиров]. – М: Норма, 2014. – 352 с.

11. Ойев, Х.О., Сафаров Б.А. Механизмҳои ҳимояи ҳуқуқи инсон ва шахрванд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Х.О. Ойев, Б.А. Сафаров. – Душанбе, 2013. – 256 с.

12. Петрухин, И.Л. Теоретические основы эффективности правосудия. Судебная власть [Текст]: научное издание ин-т государства и права Российской Академии наук / И.Л. Петрухин. – М.: Проспект, 2003. - 720 с.

13. Сафарзода, Б.А., Раҳмон Д.С., Миралиев И.Қ., Саъдизода Ҷ., Шосайдзода Ш.Ш., Искандаров Ш.Ф., Сафарзода Н.Ф., Салимов Н.Ф. Механизмҳои ҳимояи ҳуқуқи инсон [Матн]: Китоби дарсӣ / Б.А.Сафарзода, Д.С. Раҳмон.,

И.Қ. Миралиев., Қ. Саъдизода, Ш.Ш. Шосаидзода, Ш.Ф. Искандаров, Н.Ф. Сафарзода, Н.Ф. Салимов. - Душанбе, 2023 – 480 с.

14. Сотиволдиев, Р.Ш. Проблемаҳои назарияи давлат ва ҳуқуқ [Текст] Китоби дарсӣ, ҷ. 2. / Р.Ш. Сотиволдиев. – Душанбе, “ИмпериаЛ-групп”- 2010. – 353 с.

15. Сочинения платона [Текст] / под: редакцией профессора П. Карпова. – С.-Пб., ч. III. М., 1863. – 538 с.

16. Стремоухов, А.В. Правовая защита человека [Текст]: монография / А.В. Стремоухов. – С.-Пб.: Изд-во ЛГУ им. А.С. Пушкина, 2007. – 324 с.

17. Тихомиров, Ю.А. Теоретические основы советской конституции [Текст] / Отв. ред.: Б.Н.Топорнин. – М.: Наука, 1981. – 207 с.

18. Харт, Г.Л.А. Понятие права [Текст] / Г.Л.А. Харт; под общ. ред. Е.В. Афонасина, С.В. Моисеева; [пер. с англ. Е.В. Афонасина и др.]. – Санкт-Петербург: Изд-во Санкт-Петербургского ун-та, 2007. – 300 с.

19. Шустров, Д.Г. Сущность конституции: основные теории [Текст] / Д.Г. Шустров. – М.: Юрлитинформ, 2017. – 600 с

20. Эмомалӣ, Р. Тоҷикон дар оинаи таърих. Аз Ориён то Сомониён. Иборат аз ҷаҳор китоб [Матн] / Раҳмон Эмомалӣ. – Душанбе: Ирфон, 2009. – 704 с.

II. Мақолаҳо ва маърузаҳо:

21. Адзинова, Е.А., Кряжкова О.Н. Право на судебную защиту: регулирование и интерпретация [Текст] / Е.А. Адзинова, О.Н. Кряжкова // Конституционное и муниципальное право. – 2006. – № 7. – С. 13-18.

22. Андраш, Шайо. Конституционные ценности в теории и судебной практике: введение [Текст] / Шайо. Андраш // Сравнительное конституционное обозрение. – 2008. – № 4 (65). – С. 5-6.

23. Бергер, А. Сравнительно-правовой анализ действия конституционных прав и свобод человека и гражданина в частном праве Германии и России [Текст] / А. Бергер //

Сравнительное конституционное обозрение. – 2014. – № 1 (98). – С.106-108.

24. Братусь, С.Н. Информация о выступлении в материалах круглого стола [Текст] / С.Н. Братусь // «Советское государство и право». – 1979. – № 7. – С. 58-61.

25. Вершинин, В.Б. Актуальные проблемы судебной реформы в современной России [Текст]: VII Международная научно-практическая конференция, посвященная памяти Н.С. Таганцева, выдающегося русского юриста, сенатора, члена Государственного Совета, июнь 2010 года: сборник статей / Пензенский гос. ун-т [и др.]; [под ред. В.А. Терёхина, С. Б. Погодина]. - Пенза: Приволжский Дом знаний, 2010. – С. 294-295.

26. Виноградов, В.В. Исследование понятия «конституционализм» и его типологии неюридическими науками [Текст] / В.В. Виноградов // Актуальные проблемы теории и истории государства и права, Вестник ВолГУ. – № 5. – Вып. 11. – 2009. – С. 4-10.

27. Гаджиев, Г.О. судебной доктрине верховенства права [Текст] / Г.О. Гаджиев // Сравнительное конституционное обозрение. – М.: Институт права и публичной политики. – 2013. – № 4 (95). – С. 12-25.

28. Диноршоев, А.М. О понятии механизма защиты прав человека [Текст] / А.М. Диноршоев // Вестник МГПУ. Серия «Юридические науки». Права человека: теория и практика реализации. – 2008. – №01(21). – С. 18-22 с.

29. Искандаров, З.Х. Международные стандарты справедливого судопроизводства право на жизнь и право на смерть [Текст] / З.Х. Искандаров // Государство и право. – 1992. – №7. – С. 71-74.

30. Ларионова, М.А. Конституционно - правовые гарантии прав местного самоуправления в Российской Федерации [Текст] / М.А. Ларионова // Право и государство: теория и практика. – 2016. – № 6 (138). – С. 56-59

31. Пономарёва, Ю.Ю. Судебная защита прав человека и гражданина: исторические этапы развития [Текст] / Ю.Ю.

Пономарёва // ПОЛИТИКА и ПРАВО. – 2012. – № 3. – С. 164-165.

32. Саъдизода, Ҷ. Нақши ҳокимияти судӣ дар таъмини камолоти фарҳанги ҳукукии аҳоли [Матн] / Ҷ. Саъдизода // Маҷаллаи илмӣ-амалӣ Давлатшиносӣ ва ҳукуки инсон. – Душанбе, 2022. – № 2 (26). – С.9-10.

33. Снежко, О.А. Конституционно-правовая природа защиты прав граждан [Текст] / О.А. Снежко // Известия высших учебных заведений. Поволжский регион. Общественные науки. – 2007. – №1. – С. 104-113.

34. Цакиракис, С. Пропорциональность: посягательство на права человека? [Текст] / С. Цакиракис // Сравнительное конституционное обозрение. – 2011. – № 2 (81). – С. 52-55.

35. Шайо, А. Эмоциональные манипуляции: тонкая сущность конституционных институтов [Текст] / А. Шайо // Сравнительное конституционное обозрение. – 2015. – № 1. (104). – С. 48-50.

36. Шлинк, Б. Пропорциональность [Текст] / Б. Шлинк // Сравнительное конституционное обозрение. – 2012. – № 2 (87). – С. 67-71.

37. Эбзеев, Б.С. Конституционный правопорядок и основные права: юридическая природа и особенности государственной защиты (о методологии научного поиска) [Текст] / Б.С. Эбзеев // Государство и право. – 2016. – № 10. – С. 11-13.

III. Диссертатсия ва авторефератҳо:

38. Попов, З.В. Охрана и защита прав и свобод человека и гражданина в Российской Федерации [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: (специальность 12.00.02 «Конституционное право; муниципальное право») / Попов Захар Владимирович – [Челябинский государственный университет]. – Челябинск, 2004. – 30 с.

ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМЕ ДИССЕРТАЦИИ

I. Статьи, опубликованные в рецензируемых и рекомендованных Высшей аттестационной комиссией при Президенте Республики Таджикистан журналах:

[1-М]. Раҳимов, С.О. Воситаҳои асосии ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд дар Тоҷикистони соҳибистиклол: Паҳлуҳои умумии назариявӣ [Матн] / С.О. Раҳимов // Баҳши илмӣ-иттилоотии «Ҳаёти ҳуқуқӣ». – Душанбе. – 2025. – №1. – С. 39–50. ISSN 2307–5198

[2-М]. Раҳимов, С.О. Таҳкими таносуби ҳимояи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон тавасути мақомоти судӣ ва дигар мақомотҳои ҳокимияти давлатӣ [Матн] / С.О. Раҳимов // Қонунгузорӣ (маҷаллаи илмӣ). – 2025. – №1 (55). – С. 127-132; ISSN 2410-2903.

[3-М]. Раҳимов, С.О. Суд-кафолати асосии ҳимояи ҳуқуқи озодии инсон дар Тоҷикистон [Матн] / С.О. Раҳимов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон / Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – – 2024. – №10. – С. 261–268; ISSN 2413–5151

[4-М]. Раҳимов, С.О. Механизмҳои судии ҳифзи ҳуқуқи инсон [Матн] / С.О. Раҳимов // Қонунгузорӣ (маҷаллаи илмӣ). – 2024. – №3 (55). – С. 127-132; ISSN 2410-2903.

[5-М]. Раҳимов, С.О. “Авасто” – яке аз сарчашмаҳои ҳуқуқи Тоҷикистони таърихи [Матн] / С.О. Раҳимов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон / Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2023. – №4. – С. 261–268. ISSN 2413–5151.

II. Научные статьи, опубликованные в сборниках и других научно-практических изданиях:

[6-М]. Раҳимов, С.О. Таносуби ҷавобгарии ҷиноятӣ бо дигар намудҳои ҷавобгарӣ [Матн] / С.О. Раҳимов // Маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ - назариявӣ дар мавзӯи “Муаммоҳо ва дурнамои инкишофи савдои берунаи Ҷумҳурии

Тоҷикистон дар шароити саноатикунони босуръат”. – Душанбе, 2024. – С. 517-521.

[7-М]. Раҳимов, С.О. Ҳимояи судии ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд [Матн] / С.О. Раҳимов // Маводи конференсияи илмӣ-амалии Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибқории Тоҷикистон, (25-26 апрели 2024). – Душанбе, 2024. –С.509-510

[8-М]. Раҳимов, С.О. Таҳкими таносуби ҳимояи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон тавасути мақомоти судӣ ва дигар мақомотҳои ҳокимияти давлатӣ [Матн] / С.О. Раҳимов // Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ифодаи арзишҳои умуммиллӣ: маводҳои конференсияи байналмилалӣ бахшида ба 30 солагии қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва “Соли маърифати ҳуқуқӣ” (2 ноябри соли 2024). – Душанбе, 2024. – С. 681-685.

[9-М]. Раҳимов, С.О. Кафолати татбиқи ҳуқуқи конститутсионӣ инсон ва шаҳрванд ба ҳимояи судӣ [Матн] / С.О. Раҳимов // Маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ-назариявӣ дар мавзӯи “Муаммоҳо ва дурнамои инкишофи савдои берунаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити саноатикунони босуръат”. – Душанбе, 2024. – С.517-521.

[10-М]. Раҳимов, С.О. Ҳуқуқ ба ҳимояи судӣ ва ёри ҳуқуқӣ [Матн] / С.О. Раҳимов // Маърифати ҳуқуқӣ омили муҳимми таҳкими давлатдорӣ миллӣ: (маводҳои конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ), (25-26 апрели соли 2024). – Душанбе, 2024. – С.177-180.

[11-М]. Раҳимов, С.О. Ҳимояи судӣ–шакли махсуси муурофия [Матн] / С.О. Раҳимов // Маърифати ҳуқуқӣ омили муҳимми таҳкими давлатдорӣ миллӣ: (маводҳои конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ), (25-26 апрели соли 2024). – Душанбе, 2024. – С.205-210.

[12-М]. Раҳимов, С.О. Ҳифзи судии ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд [Матн] / С.О. Раҳимов // Конференсияи умумӣ донишгоҳии илмию назариявии ҳайати устодону кормандони ДМТ бахшида ба “30-юмин солгарди қабули Конститутсияи ҚТ, “Соли маърифати ҳуқуқӣ эълон шудани соли

2024” ва “бист солаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф (2020-2040)” – Душанбе, 2024. – С.214-216.

[14-М]. Раҳимов, С.О. Нақши ҳокимияти судӣ дар таъмин намудани ҳуқуқ ва озодиҳои конституционии инсон ва шаҳрванд [Матн] / С.О. Раҳимов // Конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ – амалӣ Институтуи фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А. Баҳоваддинови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон бахшида ба 30 – солагии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти мавзӯи «Масоили мубрами фаъолияти қонунгузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» – Душанбе, 2025. – С. 477-479.

АННОТАТСИЯ

ба диссертатсияи Раҳимзода Сафар Орзу дар мавзӯи «Ҳимояи судии ҳуқуқу озодиҳои шахс: таҳқиқоти таърихӣ-назариявӣ»

Калидвожаҳо: низоми судӣ, адолат, суд, ҳуқуқҳои шахсӣ, ҳимояи ҳуқуқ, озодӣ, кафолат, конститусионӣ, амалисозии ҳуқуқ, манфиат, қонун, шахрванд, ҳифзи асолат, фарҳанг, ҳимояи судӣ, ҷиноят, мурофиаи ҷиноятӣ, самараноки судӣ, поймолшавӣ, байналмилалӣ

Пажӯҳиши диссертатсионии мазкур нахустин тадқиқоти маҷмӯиест, ки таҳлили ҳимояи судии ҳуқуқу озодиҳои шахс: таҳқиқоти таърихӣ-назариявӣ бахшида шудааст. Мақсади тадқиқоти диссертатсионӣ аз ошкор кардани табиати суд ва табиати конститусионӣ-ҳуқуқии ҳимояи судӣ, инчунин муайян кардани аҳамияти функционалии он дар механизми кафолати ҳуқуқ ва озодиҳои асосии инсон ва шахрванд; муайян ва асоснок кардани хусусиятҳои хоси ташаққул ва фаъолияти механизм ва кафолатҳои ҳифзи судӣ дар шароити истиқлолияти Тоҷикистон, ҳам аз нигоҳи таърихӣ ва ҳам аз нигоҳи муосир мебошад.

Дар рафти таҳқиқот методҳои умумии илмӣ, аз ҷумла, таҳлили ҳуқуқӣ, ҳуқуқӣ - муқоисавӣ, хронологӣ-таърихӣ, абстрактсия, омӯрӣ, мантиқӣ, шаклбандӣ, тарҳрезӣ ва ғайраҳо истифода шудаанд, ки паҳлӯҳои гуногуни мавзӯи таҳқиқотро фаро гирифта, ба асоснокӣ, самаранокӣ, сифати таҳқиқот ба эътимоднокии натиҷаҳои он мусоидат кардаанд.

Навгони таҳқиқот дар он зоҳир мегардад, ки дар сатҳи диссертатсия асосҳои таърихӣ, назариявӣ ва амалии ҳимояи судии ҳуқуқу озодиҳои шахс таҳлил ва ҳулосабарории илмӣ карда шудааст. Диссертант исбот намудааст, ки ҳимояи судии ҳуқуқу озодиҳои шахс таърихӣ қадим дошта, бар поя суннатҳои ҳуқуқии тамадунҳои қадим, аз ҷумла, Мисри бостон, тамаддуни ориёӣ, Қонунҳои Хаммураппӣ ва Ману, Ёломияи Куруши Кабир ташаққул ёфтааст. Ҳулоса ва навгониҳои диссертатсия барои таҳкими таҳқиқоти таърихӣ-ҳуқуқӣ ва дарки институти муосири ҳифзи ҳуқуқи шахс аҳамияти илмӣ амалӣ дорад ва он метавонад барои тақмили қонунгузории кишвар дар ин самт, ҳамчунин самаранокии фаъолияти судҳо мусоидат намояд.

Натиҷаи тадқиқотро метавон дар фаъолияти қонунгузорӣ бо мақсади тақмили санадҳои ҳуқуқии танзимкунандаи ҳимояи судии ҳуқуқу озодиҳои шахс, дар амалиёти мақомоти судӣ ва ҳифзи ҳуқуқ ҷиҳати таъмини татбиқи яхела ва дурусти меъёрҳои ҳуқуқии марбут ба муроҷиати шахс ба суд, ҳангоми таҳияи қарорҳои Пленуми Суди Олӣ ва дигар дастурҳои мақомоти олии судӣ бо ҳадафи баргарафсозии мавридҳои таъвили зиддунақиз дар амалияи судӣ, инчунин дар фаъолияти таълимӣ-методӣ, махсусан зимни таълими фанҳои “ҳуқуқи конститусионӣ”, “ҳуқуқи судӣ ва мурофиаи ҷиноятӣ”, “ҳуқуқи инсон” ва “ҳуқуқи байналмилалӣ” татбиқ намуд.

АННОТАЦИЯ

к диссертации Рахимзода Сафара Орзу на тему «Судебная защита прав и свобод человека: историко-теоретическое исследование»

Ключевые слова: судебная система, правосудие, суд, личные права, защита прав, свобода, гарантия, конституционность, осуществление прав, интерес, закон, гражданин, защита достоинства, культура, судебная защита, преступление, уголовное судопроизводство, эффективность судебной системы, нарушение, международный

Данное диссертационное исследование является первым всесторонним исследованием, посвященным анализу судебной защиты индивидуальных прав и свобод: историко-теоретическое исследование. Цель диссертационного исследования – раскрыть природу суда и конституционно-правовую природу судебной защиты, а также определить ее функциональное значение в механизме гарантирования основных прав и свобод человека и гражданина; выявить и обосновать специфические особенности формирования и функционирования механизма и гарантий судебной защиты в условиях независимости Таджикистана как с исторической, так и с современной точки зрения.

В ходе исследования использовались общенаучные методы, включая правовой анализ, юридико-сравнительный, хронологическо-исторический, абстракционный, статистический, логический, моделирующий, проектный и др., которые охватывали различные аспекты темы исследования и способствовали достоверности, эффективности, качеству исследования и надежности его результатов.

Новизна исследования проявляется в том, что на уровне диссертации проанализированы исторические, теоретические и практические основы судебной защиты прав и свобод личности, а также сделаны научные выводы. Диссертант доказал, что судебная защита прав и свобод личности имеет долгую историю и сформировалась на основе правовых традиций древних цивилизаций, включая Древний Египет, арийскую цивилизацию, кодексы Хаммурапи и Ману, а также Декларацию Кира Великого. Выводы и новаторство диссертации имеют научное и практическое значение для укрепления историко-правовых исследований и понимания современного института защиты прав личности, а также могут способствовать совершенствованию законодательства страны в этой области и повышению эффективности деятельности судов.

Результаты исследования могут быть применены в законодательной деятельности для совершенствования правовых актов, регулирующих судебную защиту прав и свобод личности, в работе судебных и правоохранительных органов для обеспечения единообразного и правильного применения правовых норм, касающихся обращения человека в суд, в разработке решений Пленума Верховного суда и других указаний высших судебных органов для устранения случаев противоречивых толкований в судебной практике, а также в учебно-методической деятельности, особенно в преподавании предметов «конституционное право», «судебное право и уголовно-процессуальный процесс», «права человека» и «международное право».

ANNOTATION

to the author's abstract of the dissertation of Rahimzoda Safar Orzu on the topic « Judicial Protection of Human Rights and Freedoms: A Historical and Theoretical Study»

Key words: judicial system, justice, court, personal rights, protection of rights, freedom, guarantee, constitutionality, exercise of rights, interest, law, citizen, protection of dignity, culture, judicial protection, crime, criminal proceedings, judicial system effectiveness, violation, international

This dissertation is the first comprehensive study devoted to the analysis of judicial protection of individual rights and freedoms: a historical and theoretical study. The purpose of this dissertation is to reveal the nature of the court and the constitutional and legal nature of judicial protection, as well as to determine its functional significance in the mechanism for guaranteeing fundamental human and civil rights and freedoms; to identify and substantiate the specific features of the formation and functioning of the mechanism and guarantees of judicial protection in the context of Tajikistan's independence from both a historical and contemporary perspective.

The study utilized general scientific methods, including legal analysis, legal comparative analysis, chronological and historical analysis, abstraction, statistical analysis, logical analysis, modeling, and design analysis. These methods covered various aspects of the research topic and contributed to the credibility, effectiveness, quality of the research, and reliability of its results.

The novelty of the study lies in the dissertation's analysis of the historical, theoretical, and practical foundations of judicial protection of individual rights and freedoms, as well as the scientific conclusions drawn. The dissertation author demonstrated that judicial protection of individual rights and freedoms has a long history and was formed based on the legal traditions of ancient civilizations, including Ancient Egypt, the Aryan civilization, the Codes of Hammurabi and Manu, and the Declaration of Cyrus the Great. The dissertation's conclusions and innovative nature have both scientific and practical significance for strengthening historical and legal research and understanding the modern institution of individual rights protection. They can also contribute to the improvement of the country's legislation in this area and the effectiveness of the courts.

The research findings can be applied in legislative efforts to improve legal acts regulating the judicial protection of individual rights and freedoms; in the work of judicial and law enforcement agencies to ensure the uniform and correct application of legal norms concerning individual appeals to court; in the development of decisions of the Plenum of the Supreme Court and other instructions of the highest judicial bodies to eliminate instances of conflicting interpretations in judicial practice; and in educational and methodological activities, particularly in the teaching of the subjects "constitutional law," "judicial law and criminal procedure," "human rights," and "international law."